

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

П. О. Масляк, С. Л. Капіруліна

ГЕОГРАФІЯ

ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
З ПОГЛИБЛЕНИМ ВИВЧЕННЯМ ГЕОГРАФІЇ

9

клас

П. О. Масляк, С. Л. Капіруліна

Географія

ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
З ПОГЛИБЛЕНИМ ВИВЧЕННЯМ ГЕОГРАФІЇ

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 9 КЛАСУ
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

9
Клас

ХАРКІВ
ВИДАВНИЦТВО «РАНОК»
2017

УДК [911.3:37.016](075)
ББК 26.8я721
МЗ1

Масляк П. О.

МЗ1 Географія для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням географії : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / П. О. Масляк, С. Л. Капіруліна. — Х. : Вид-во «Ранок», 2017.

Підручник містить обов'язковий обсяг навчального матеріалу, усі необхідні теоретичні відомості й поняття. Методичний апарат відповідає сучасним вимогам викладання географії. У підручнику наведені програмові практичні роботи та географічні дослідження. Карти, схеми та ілюстрації підручника допоможуть краще засвоїти основні факти й поняття курсу.

Підручник містить посилання на сайт <http://interactive.ranok.com.ua>, де розміщено цікаву додаткову інформацію і тестові завдання для підготовки до узагальнюючого контролю знань.

Призначено для учнів 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням географії.

УДК [911.3:37.016](075)

ББК 26.8я721

Інтернет-підтримка
Для користування
електронними матеріалами
до підручника увійдіть на сайт
interactive.ranok.com.ua

Служба технічної підтримки:
тел. (057) 719-48-65, (098) 037-54-68
(понеділок–п'ятниця з 10:00 до 18:00)
E-mail: interactive@ranok.com.ua

© Масляк П. О., Капіруліна С. Л., 2017
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2017

Земля допомагає нам зрозуміти самих себе так, як не допоможуть жодні книги. Бо Земля чинить нам опір. Людина пізнає себе в боротьбі з перешкодами.

*Антуан де Сент-Екзюпері
«Планета людей»*

Шановні дев'ятикласниці та дев'ятикласники!

Наші уявлення про навколишній світ формують кожна наукова дисципліна. Цілісні уявлення про природу нашої планети, людське суспільство, образ певної території дає географія. Її роль у системі наук унікальна. Наукові дослідження переконливо довели, що географія — єдина наука, яка об'єднує багатогранні знання про природу Землі та життєдіяльність людей.

Якщо зараз ви тримаєте в руках цей підручник, значить, ви зробили свідомий вибір щодо поглибленого вивчення географії. Цей вибір, імовірно, пов'язаний із подальшою професійною діяльністю, що матиме географічну складову.

Минулого навчального року ви вивчали географію України, досліджували багатства, якими наділила її природа, знайомилися із закономірностями формування, розвитку та розміщення населення й господарства.

Із плином часу ви дорослішаєте, розширюється та поглиблюється коло ваших інтересів. Дорослішим і глибшим стає світ, який вас оточує, і світ географії також. Ви, мабуть, помітили, що на зміну красномовним описам природи на уроках географії минулого навчального року прийшли аналітичні огляди, подорожі заступила робота зі статистичними довідковими матеріалами, враження від мальовничих пейзажів довкільля змінилися на визначення способів їх збереження та прирощення.

У 9 класі ви розпочинаєте вивчення шкільного географічного курсу «Економічна і соціальна географія світу». Знання, здобуті під час вивчення попередніх курсів географії, стануть вам у пригоді цього навчального року. Ви отримаєте уявлення про політичну карту,

дізнаєтеся про динаміку населення світу, актуальні проблеми людства, основи соціально-економічних відносин між країнами, шляхи розвитку світового господарства тощо.

Цей підручник відрізняється від його попередників, так само як доросле життя відрізняється від дитинства. І йдеться не лише про появу іншої назви курсу — «Економічна і соціальна географія світу». Річ у тім, що саме ця навчальна книга допоможе вам бути обізнаним щодо найважливіших викликів сучасного життя — глобальних проблем економіки, науки, суспільства.

Навіть тим, хто добре підготовлений завдяки попереднім курсам географії, спочатку нелегко буде зрозуміти та проникнути в суть питань, які вивчає новий шкільний курс географії. Щоб допомогти вам у цьому, і був створений цей підручник. Тож ознайомимося, як із ним працювати.

Весь матеріал підручника представлений трьома розділами. У першому подається загальна економіко-географічна характеристика сучасного світу — проблеми народонаселення, різноманіття природних ресурсів, загальні закономірності світового господарства, що віддзеркалює політичну ситуацію в різних кутках політичної карти світу, тощо. На сторінках другого розділу підручника ви познайомитеся з окремими регіонами та країнами світу. Третій розділ відображає особливості міжнародних відносин сучасного світу, у тому числі України.

Кожен параграф підручника починається запитаннями, які пропонують вам пригадати матеріал із попередніх географічних курсів.

Основна частина підручника — це текст, який треба уважно прочитати та проаналізу-

вати, адже він — основне, хоча й не єдине джерело географічних знань. Створюючи цей підручник, ми намагалися залучити вас до активної співпраці, адже ви набули достатньо географічних знань, умінь та навичок у попередніх класах. Тож запитання та завдання, наведені в тексті параграфа, допоможуть вам їх продемонструвати. Відповідь на ці запитання та завдання покаже, що ви вже знаєте і над чим треба замислитися, що пошукати в додаткових джерелах географічних знань, що запитати у вчителя географії.

Разом із вами будуть помічники — атласи, карти, довідники, енциклопедії, газети й журнали, Інтернет, тож не забувайте про додаткові джерела інформації під час роботи над завданнями.

Найголовніші терміни та поняття винесено в окрему рубрику «Словник». Важлива пояснювальна інформація розміщена під рубрикою «Пам'ятка учня».

В основному тексті кожного параграфа ви знайдете такі значки:

— скористайтесь атласом

— дайте відповідь на запитання

— виконайте практичне завдання

Кожен параграф закінчується висновками та підсумковими запитаннями і завданнями. Ці матеріали допоможуть вам визначити головні думки, які закладено в тексті параграфа, підкажуть, чи все було для вас зрозумілим. Якщо ви не зможете знайти відповіді на підсумкові завдання самостійно, то перечитайте відповідний текст підручника ще раз або зверніться до вчителя географії.

Крім того, на полях деяких параграфів ви побачите такий значок . Він позначає роботу з електронними додатками до підручника. Так ви можете поглибити свої знання за допомогою актуальних додаткових матеріалів. Вони містять цікаву інформацію, що стосується відповідного параграфа підручника, а також різні вправи, завдання та запитання, які допоможуть вам визначити рівень власних досягнень. Їх можна виконати вдома або в класі, самостійно, у парі або в групі із сусідами по парті, об'єднавши зусилля так, як це роблять справжні науковці-дослідники. Сподіваємося, що під час роботи ви запропонуєте однокласникам щось своє, те, що ви знайшли в процесі самостійного пошуку. Додаткові матеріали ви знайдете на спеціально розробленому сайті interactive.ranok.com.ua.

Вивчаючи економічну і соціальну географію світу, варто пам'ятати про те, що життя не зупиняється і світ не залишається незмінним. Мільйони людей переміщуються планетою, змінюються політичні кордони держав, їх суспільний устрій, злеті в розвитку економіки держав чергуються з падіннями, триває боротьба проти голоду й тероризму, за «місце під сонцем» та обмежені природні ресурси. Світ змінюється швидше, ніж ми встигаємо це усвідомлювати. Тож спробуйте слідкувати за цими перетвореннями за допомогою довідника «Джерела Інтернету» .

Отже, все необхідне для нової географічної подорожі готове. Нехай вона підкаже вам власний шлях до розвитку особистих здібностей і талантів для подальшого дорослого життя. Вирушаймо в дорогу! І успіхів вам!

Автори

Вступ

§1

Об'єкти вивчення економічної і соціальної географії світу. Простір як об'єкт вивчення географії. Методи географічних досліджень

1. Пригадайте, що вивчають фізична, суспільна та економічна географія. 2. Назвіть відомі вам географічні науки.

1 ОБ'ЄКТИ ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ СВІТУ.

Ви вже знаєте, що всі об'єкти, явища та процеси на нашій планеті існують і відбуваються у двох вимірах — просторі й часі. І коли ви вивчаєте будь-який предмет, теж перебуваєте в цих двох вимірах. Простір — це Сонячна система, планета Земля, Європа, Україна, ваша область, село чи місто, вулиця, поверх вашої школи, певна класна кімната та місце, на якому ви в ній перебуваєте. Час — певне століття, рік, місяць, день, година, хвилина, секунда. Таким чином, простір — це географія, час — історія. Їх неможливо відокремити один від одного. Недаремно відомий французький географ Елізе Реклю писав, що історія — це географія в часі, а географія — це історія в просторі.

Поясніть, як ви зрозуміли вислів Елізе Реклю.

Економічна і соціальна географія світу вивчає господарство й населення планети. Вони є об'єктом дослідження цієї науки. Однак населення планети та його господарську діяль-

Мал. 1. Господарство.

ність вивчають економіка, соціологія, юридичні науки тощо.

Предметом вивчення соціально-економічної географії світу є територіальна організація суспільства та господарства. Основні форми територіальної організації суспільства — *державна* або *міждержавні об'єднання* (наприклад *НАТО* — військово-політичний блок країн Західної Європи та Північної Америки). Основною формою господарсько-економічної організації є **національне господарство** країни, а наднаціонально-господарською — **економічний союз кількох країн** (наприклад Європейський Союз). Найбільша форма — це **світове господарство** в цілому.

2 ПРОСТІР ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ.

Що ж найбільше цікавить економічну і соціальну географію в економіці й населенні світу? Так, взаємопов'язане розміщення об'єктів, явищ і процесів територією нашої планети, закономірності й принципи такого розміщення. Територіальну організацію суспільства ми можемо визначити як розміщен-

i

Мал. 2. Болгарські дівчата в національних костюмах.

ня суспільних об'єктів по території в певному порядку. Таким чином, предметом дослідження економічної і соціальної географії світу є територіальна організація суспільства, тобто тієї його частини, яка представлена господарством (мал. 1) і населенням (мал. 2).

Предмет дослідження цієї науки також змінюється в просторі. Наприклад, ми можемо вивчати територіальну організацію транспорту світу або населення Південно-Східної Азії. Економічна і соціальна географія комплексно досліджує географічне положення, природні умови й ресурси, населення та господарство певної країни, наприклад Франції. При цьому основна увага приділяється територіальній організації об'єктів і явищ, тобто особливостям їх розміщення та зв'язкам між собою і з територією, на якій вони розташовані. Досліджуються також геополітичні аспекти взаємодії різних країн і регіонів, значення яких залишається й зараз надзвичайно важливим.

Наполеон колись сказав: «Географія — це доля». І дійсно, ми розуміємо, що якби ви народилися в іншій країні, на іншому материка, в іншій частині світу, ваша доля напевно була б іншою. І якби Україна не розташовувалася в тому місці Європи, де вона нині є, а була там, де зараз, наприклад, розміщена Португалія, доля нашої держави склалася б інакше.

За допомогою карти світу визначте, чим відрізняється географічне положення України та Португалії.

Оскільки ми вивчаємо економічну і соціальну географію світу, живучи в Україні, нас насамперед цікавлять економічні й соціальні зв'язки країн світу з нашою державою. Які їх обсяги, динаміка, перспективи? Для чого Україні необхідно розвивати соціально-економічне співробітництво з окремими державами й регіонами світу? Яким країнам і регіонам та чому слід віддавати перевагу? У підручнику й цим питанням приділено певну увагу.

Ми з вами живемо в час швидкоплинних змін, однак у географічному та історичному сенсах Україна завжди належала до Європи, а українці — до європейської спільноти народів. Ми — діти Атлантики: кожна краплина води з території України виносить її річками лише в Атлантичний океан; над нашою країною проносяться атлантичні циклони. Тому до якого б

Мал. 3. Україна на карті Європи.

історико-географічного регіону не відносили нашу державу — до Центральної чи Східної Європи, це завжди буде не Азіатський та Євроазіатський, а саме Європейський регіон.

За допомогою мал. 3 назвіть країни — сусіди України, пригадайте назви їх столиць.

Нині швидко розвиваються й поглиблюються джерела географічних знань про країни та регіони світу. Незалежна Україна встановила дипломатичні відносини з усіма провідними державами світу. Звідти до нас ринув потік інформації, у тому числі й географічної. Українці стали набагато мобільнішими. Нині вони працюють майже в усіх країнах світу, а українська діаспора стала однією з найчисленніших. Постійно розширюються соціально-економічні зв'язки нашої держави з іншими країнами та регіонами, що дає новий імпульс для розвитку економічної і соціальної географії світу в нашій країні.

За даними проекту «Музей народної творчості» (режим доступу: ridna-ukraina.com.ua/adresidi-diaspor) знайдіть інформацію про українську діаспору однієї з країн. Підготуйте повідомлення із цієї теми на наступний урок.

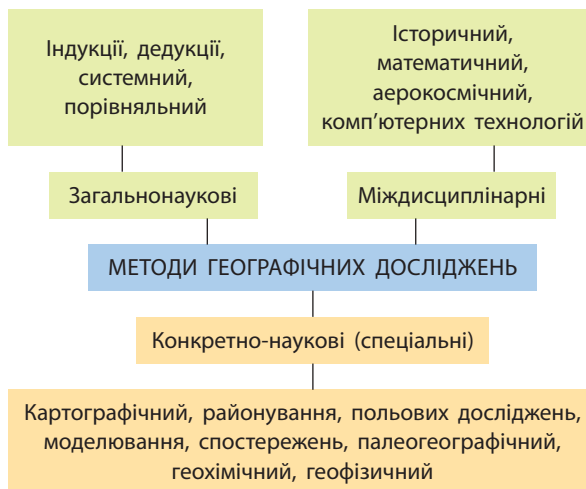
3 МЕТОДИ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. Економічна і соціальна географія світу використовує методи, характерні як для всієї системи географічних наук, так і для інших гуманітарних наук. Основними методами дослідження економічної і соціальної географії світу є статистичні, зокрема територіальна матриця (спеціально розроблена таблиця) для збору

СЛОВНИК

Методи дослідження науки — системи прийомів і способів пізнання загальних закономірностей і вивчення конкретних об'єктів.

даних, необхідних у процесі підготовки стратегії територіальної організації суспільства; математичні; просторово-територіальної систематизації та районування; картографічний (створення економічних і соціальних карт регіонів світу, окремих країн і їхніх частин); історичний; порівняльний; експедиційний (польових досліджень і спостережень).

Мал. 4. Методи географічних досліджень.

ВИСНОВКИ

- Усі об'єкти, явища та процеси на нашій планеті існують і відбуваються у двох вимірах — просторі й часі. Простір — це географія, час — історія. Вони неподільні в нашому житті.
- Об'єктом вивчення економічної і соціальної географії світу є господарство й населення нашої планети, які одночасно є об'єктом дослідження багатьох інших наук: економіки, соціології, міжнародних відносин, юридичних наук тощо.
- Оскільки ми вивчаємо економічну і соціальну географію світу, живучи в Україні, нас насамперед цікавлять економічні й соціальні зв'язки країн світу з нашою державою. Цим питанням ми приділяємо більшу увагу.
- Основними методами дослідження економічної і соціальної географії світу є статистичні, математичні, просторово-територіальної систематизації та районування, картографічний, історичний, порівняльний, експедиційний (польових досліджень і спостережень).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть об'єкти вивчення соціальної географії світу.
2. Які методи досліджень використовує сучасна географічна наука?
3. За допомогою мал. 3 (с. 6) назвіть країни, із якими Україна має спільні кордони. Поясніть, чи завжди це сусідство є взаємовигідним та корисним.
4. За допомогою мал. 4 поясніть, чому виділяють традиційні та сучасні методи досліджень у географії.
5. Поясніть сутність порівняльного, описового, картографічного, історичного, математичного методів, які застосовуються в соціальній географії світу.

§2

Тенденції розвитку сучасного світу. Роль географії в територіальній організації суспільства

1. Назвіть материки та частини світу. Знайдіть їх на карті. 2. Пригадайте, як людина відкривала й досліджувала нові території на планеті.

1 ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ. Сучасний світ сповнений динаміки й гострих суперечностей. Стратегічні напрямки глобальних змін на політичній карті світу ніколи не бувають зрозумілими до кінця. Однак деякі тенденції розвитку сучасного світу стають більш очевидними, коли ми звертаємося до основних закономірностей розвитку людства.

СЛОВНИК

Глобалізація (англ. *globalization*) — процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. У ширшому розумінні — перетворення певного явища на планетарне, таке, що стосується всієї Землі.

Мал. 1. Територія проживання курдів (1) в Азії, басків (2) і каталонців (3) у Європі.

Міжнародна інтеграція (економічна, політична, культурна) — об’єктивний процес зближення країн світу та їхніх суб’єктів у всіх сферах людського життя на основі спільності загальнолюдських інтересів.

У цілому початок ХХІ ст. ознаменувався перетвореннями, пов’язаними із загостренням боротьби між протилежними тенденціями розвитку суспільства. З одного боку, поширюються глобалізаційні процеси, які охоплюють усі сфери людської діяльності, розвиваються процеси міжнародної інтеграції. З іншого — наростають локальні (місцеві) дезінтеграційні процеси, що, як це не парадоксально, відбуваються паралельно з глобалізацією та інтеграцією. Саме в царині єдності й боротьби цих протилежностей і триває розвиток народів і країн у наш час.

Фактично саме в основі цих процесів і перебувають просторово-часові закономірності розвитку світу. Згадаємо вже відомий нам вислів Наполеона про те, що географія — це доля. На наших очах простір усе сильніше глобалізується й інтегрується, а територія, навпаки, усе сильніше розпадається на окремі фрагменти. Прикладом може бути Європейський Союз. Навіть не беручи до уваги вихід із нього Великої Британії, ми бачимо, що просторово це регіональне інтеграційне утворення все тісніше об’єднується, а всередині територіально все більше розпадається. Варто пригадати хоча б намагання створити незалежні держави в Шотландії (Велика Британія), Каталонії та Країні Басків в Іспанії, поділити на дві незалежні держави Бельгію тощо.

За даними мал. 1 поясніть, у межах яких країн проживають «народи без держави» — баски, курди та каталонці.

Очевидною є й тенденція до зростання кількості держав на політичній карті світу. Наприклад, у ХІХ ст. у світі існувало близько 50 країн. Із часом їх кількість зросла до 100, потім — до 150, а нині ця цифра сягає понад 200. У світі й зараз існують великі багатонаціональні держави (імперії), які в майбутньому можуть утворити в своєму складі значну кількість нових держав.

2 РОЛЬ ГЕОГРАФІЇ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА. Якщо ми з вами будемо намагатися віднайти сутність усіх цих, а також багатьох інших суспільних процесів, які нині відбуваються на політичній карті світу, то нам стане зрозумілим, що справа тут у глибинних процесах змін, саме в територіальній організації суспільства, тобто в географії. На початку ХХІ ст. все актуальнішим стає географічний закон неминучого розпаду імперій. Історія повністю підтвердила цю закономірність.

Зі шкільного курсу всесвітньої історії пригадайте та назвіть імперії, які свого часу розпалися на окремі держави.

У зв’язку з постійним ускладненням територіальної організації суспільства (на будь-яких освоєних людством територіях з’являється все більше нових об’єктів, створених руками людини) виникають нові проблеми. Тому у ХХІ ст. очевидну перевагу в соціально-економічному розвитку мають не великі за площею та кількістю населення країни, а малі й середні. Це пов’язано з тим, що ефективно управляти великими країнами в умовах безперервного ускладнення територіальної організації суспільства стає все важче. Звідси й той беззаперечний факт, що нині за показниками ВВП на одну особу лі-

дерство тримають малі й навіть карликові країни.

Вам уже відомо, що **валовий внутрішній продукт (ВВП)** є одним із найважливіших показників розвитку економіки будь-якої країни. Він характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць, із яких складається сфера матеріального і нематеріального виробництва країни. ВВП вимірюється як вартість товарів та послуг, виготовлених цими одиницями для кінцевого використання.

Таким чином одним із фундаментальних принципів ХХІ ст. у галузі економічної і соціальної географії світу є гасло: «Управлятися локально, діяти глобально».

Таблиця

ВВП НА ОДНУ ОСОБУ
(за даними Міжнародного валютного фонду)

№	Країна	2014	2015	2016 (прогноз)
1	Люксембург	118 204	101 994	104 359
2	Швейцарія	86 145	80 675	78 179
3	Катар	93 990	76 576	66 265
4	Норвегія	97 066	74 822	69 711
5	США	54 360	55 805	57 220
6	Сингапур	56 099	52 887	52 755
7	Данія	61 507	52 114	53 104
8	Ірландія	54 411	51 350	54 464
9	Австралія	61 062	50 961	49 144
10	Ісландія	52 688	50 854	56 113
68	Росія	13 872	9054	7742
71	Бразилія	11 920	8669	7447
74	Китайська Народна Республіка	7625	7989	8239
134	Україна	2924	2004	1854
141	Індія	1600	1617	1747

За даними таблиці та політичної карти світу в атласі визначте розміри території та кількість населення країн-лідерів за показниками ВВП на одну особу. Зробіть висновки.

Очевидною є важлива роль географії в новітніх суспільних процесах, які відбуваються нині у світі. Так, перетворення України на «кухню геополітичної погоди» в Європі та світі має у своїй основі багато географічних складових. Серед них не останню роль відіграють особливості політико- та економіко-географічного положення нашої держави.

Визначальне значення має географія і у створенні раціонального адміністративно-територіального поділу країн. Усі країни, навіть невеликі, поділяються всередині на менші адміністративні одиниці (штати, області, департаменти, провінції тощо). Створення їх ефективної мережі без географічних досліджень майже неможливе. Актуальною ця проблема є і для України. Вчені-географи пропонують у декілька разів скоротити неефективні витрати на утримання адміністративного бюрократичного апарату, який нічого не вирішує, а лише поширює корупцію. Така ж проблема існує в більшості країн світу, і рано чи пізно її доведеться розв'язувати й Україні.

За допомогою додаткових джерел дізнайтеся про питання, пов'язані з децентралізацією влади в Україні (електронний режим доступу: decentralization.gov.ua/). Обговоріть знайдену інформацію на одному з уроків географії.

Перегляньте актуальні відеоматеріали «Таємниці самоврядування Баварії: голови українських громад вивчали досвід Німеччини» (електронний режим доступу: decentralization.gov.ua/video). Зробіть відповідні висновки.

СЛОВНИК

ВВП на одну особу (за паритетом купівельної спроможності (ПКС), тобто реальний ВВП) — міра випуску продукції на одного жителя, що оцінена в доларах США постійної купівельної спроможності. Вплив інфляційних процесів за цих розрахунків нівелюється (зникає). Вищий реальний ВВП на одну особу є показником вищого рівня життя.

ВИСНОВКИ

■ У сучасному світі відбувається загострення боротьби між протилежними тенденціями розвитку суспільства. З одного боку, поширюються глобалізаційні процеси та розвиваються процеси міжнародної інтеграції. Паралельно з ними наростають місцеві дезінтеграційні процеси.

■ Постійне ускладнення територіальної організації суспільства призводить до більших труднощів. Переваги в соціально-економічному розвитку, показниках ВВП на одну особу мають не великі за площею та кількістю населення країни, а малі й середні. Адже ефективно управляти великими країнами в умовах безперервного ускладнення територіальної організації суспільства стає дедалі важче.

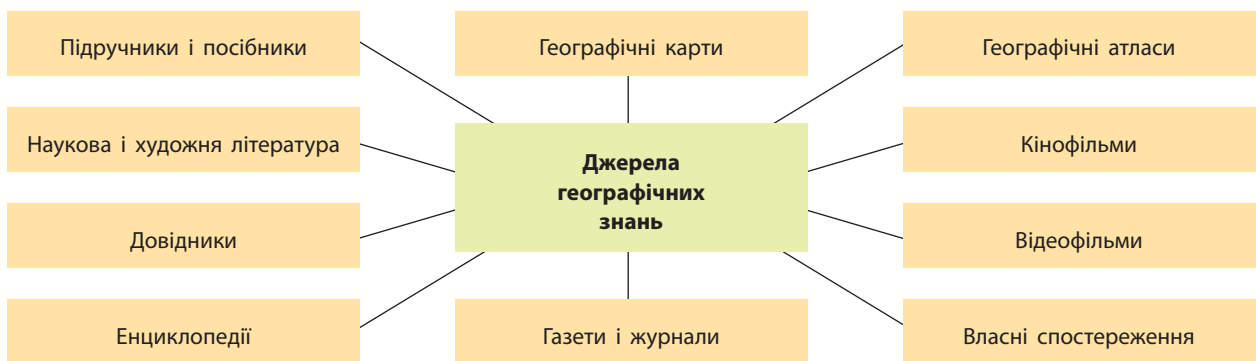
■ Географія має визначальне значення у створенні раціонального адміністративно-територіального поділу країн. Цей поділ без географічних досліджень майже неможливий. Проблема адміністративно-територіального поділу є актуальною і для України.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Визначте роль географії в територіальній організації життя й діяльності людства.
2. Оцініть роль географії у вивченні політичних та соціально-економічних аспектів суспільства.
3. Охарактеризуйте основні тенденції розвитку сучасного світу.
4. Проаналізуйте статистичні дані таблиці на с. 9 та назвіть країни, у яких ВВП на одну особу за останні роки (кризові для світової економіки) не зменшився, а зріс. Зробіть відповідні висновки.

Дослідження. Джерела географічної інформації

1. Розгляньте схему на мал. 2.
2. Самостійно познайомтеся з двома-трьома джерелами географічних досліджень та поясніть, яку саме додаткову інформацію (крім тієї, що міститься в підручнику) вони мають. Як можна її використати під час вивчення географії?
3. Скористайтеся матеріалами офіційного сайта Інституту передових технологій (електронний режим доступу: iat.kiev.ua) та ДНВП «Картографія» (електронний режим доступу: kartographia.com.ua) і вкажіть, чи можна вважати їх джерелами географічних знань.
4. Презентуйте результати своєї роботи.

Мал. 2. Джерела географічних знань.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОГО СВІТУ

Тема 1. Природа і людина в сучасному світі

Тема 2. Населення світу

Загальну характеристику такого різнобарвного сучасного світу ми почнемо зі знайомства із взаємодією природи і людини в сучасному світі, дамо загальну характеристику населення світу.

Люди створили величезний світ парадоксів, де бідність і багатство, щастя й лихо, голод і розкіш живуть поруч. Одні люди набирають воду з каламутної водойми, не вміють читати й писати, інші користуються гарячою водою, подорожують, спілкуються за допомогою всесвітньої мережі Інтернет. Людство досягло технічного прогресу, але так і не прийшло до загального щастя.

Упродовж багатьох тисячоліть природа Землі втамовувала нам спрагу, давала їжу й відпочинок у затінку дерев, милувала око квітами тощо. Розвиваючись, людство навчилося використовувати багатства природи, але все більше віддалялося від неї. На жаль, людина змінює природу не завжди раціонально та на краще. Ми будуємо підприємства, які щохвилини забруднюють повітря, воду, ґрунти, знищуючи саму природу.

Тож спробуємо скласти загальну характеристику населення світу, визначити роль і місце людини в сучасному світі, аби краще зрозуміти, що ж таке сучасне географічне середовище, як ним користується людство і яким є значення населення в економічному розвитку суспільства.

Вивчаючи теми, ви:

- *дізнаєтеся* про основні басейни видобутку корисних копалин, різні види ресурсів, кількість населення світу та окремих країн
- *навчитесь* аналізувати статево-вікові піраміди населення окремих країн, ареали поширення народів, мов, окремих релігій
- *познайомитесь* з поняттями «географічне середовище», «природно-ресурсний потенціал», «природокористування», «демографічна політика», «демографічний вибух», «субурбанізація»
- *оціните* наслідки взаємодії суспільства й природи, ресурсозабезпеченість регіонів і країн світу, роль населення в економічному розвитку суспільства, соціально-економічні умови, тривалість, рівень і якість життя населення в регіонах і країнах світу
- *зрозумієте* особливості територіального поєднання природних ресурсів для потреб розвитку господарства
- *усвідомите* наслідки безробіття та рівень життя населення в окремих регіонах і країнах світу

Тема 1. Природа і людина в сучасному світі

§3

Географічне середовище. Взаємодія суспільства й природи в географічному середовищі в минулому та сьогодні

Поясніть, що таке жива та нежива природа. Як людина використовує їх об'єкти в процесі своєї життєдіяльності?

1 ГЕОГРАФІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ. Географічне середовище — частина географічної оболонки Землі. Вона є середовищем життєдіяльності суспільства, забезпечує його природними ресурсами для існування, відтворення та розвитку. Із розвитком суспільства поняття географічного середовища постійно розширюється.

Ви вже знаєте, що різні країни світу мають різне географічне середовище для свого функціонування. Ви можете самі порівняти особливості географічного середовища для існування та розвитку Японії і Росії, США і Чаду, України і Монголії. Наприклад, у Японії катастрофічно не вистачає самої території для розміщення нових господарських та соціальних об'єктів. Тому японці створюють нове географічне середовище в океані (мал. 1) або шукають можливість освоєння нового середовища на інших планетах. Водночас у сусідній Росії величезні площі майже не заселені й економічно не освоєні. США мають надзвичайно різноманітне

та здебільшого сприятливе для суспільного розвитку географічне середовище, а в Чаді панує пустельний клімат і посушливість географічного середовища постійно зростає. Україна взагалі має найкращі природні умови у світі (на думку американського геополітика С. Гантінгтона), а в Монголії пустельність клімату поєднується з його континентальністю й суворими зимами.

За допомогою додаткових джерел знань знайдіть інформацію, яка підтверджує думку С. Гантінгтона про найкращі природні умови в нашій країні.

Однак, як ви вже знаєте, результати господарювання в тій чи іншій країні не залежать безпосередньо від особливостей її географічного середовища. У Фінляндії воно менш сприятливе, ніж, наприклад, на більшій частині території Росії, але рівень життя її населення є значно вищим.

Порівняйте площу й кількість населення Японії та Росії. Зробіть висновки.

СЛОВНИК

Географічне середовище — сукупність живої і неживої природи, залученої на певному етапі розвитку суспільства до процесу суспільного життя; є необхідною умовою існування та розвитку суспільства.

2 ВЗАЄМОДІЯ СУСПІЛЬСТВА Й ПРИРОДИ В ГЕОГРАФІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ В МИНУЛОМУ ТА СЬОГОДНІ. Як ви пам'ятаєте з уроків історії, первісні люди займалися збиранням дикорос-

Мал. 1. Штучні острови: 1) острів Уміхотару (Японія); 2) острів в Об'єднаних Арабських Еміратах; 3) острів Флеволанд (Нідерланди).

лих плодів і полюванням. Вони майже ніяк не впливали на довкілля. Першою великою подією в їхньому житті стало оволодіння вогнем. Наступний визначальний крок у розвитку людства — перехід до вирощування культурних рослин і розведення тварин. Це дало змогу контролювати виробництво їжі. Тепер її збільшення, урізноманітнення, покращення залежало вже лише від розуму й працездатності людей.

Від цього часу людство вже не просто користується дарами природи. Воно починає все активніше змінювати довкілля, пристосовуючи його до своїх потреб. Виникають перші землеробські поселення. За 4 тис. років до нашої ери землеробство з'являється на територіях Північного Китаю, Мексики, Перу, України (між річками Дніпро та Дністер).

За допомогою додаткових джерел знань знайдіть інформацію про трипільську цивілізацію. Розкажіть про свої знахідки.

Нові форми господарювання розвивалися в найсприятливіших для цього природних умовах. Природа й людина ніби об'єднували свої зусилля заради прогресу. Звідси ці форми господарювання поширювалися на інші регіони з менш сприятливими природними умовами.

Здобуваючи все нові «перемоги» над природою, людство поступово збіднювало довкілля. Почали загострюватися екологічні проблеми. Деякі вчені вважають, що в основі загибелі більшості давніх цивілізацій лежать саме екологічні чинники.

У Середньовіччі експлуатація природи посилилася. Швидко зростала кількість населення, близько 500 років тому почалася індустріальна ера та стрімко збільшився вплив людини на довкілля.

Однак до XIX ст. значні території США, Канади, Аргентини, Бразилії, Австралії, Росії все ще залишалися малозаселеними та слабо освоєними. Люди селилися переважно на узбережжях океанів і морів.

Із розвитком цивілізації у XX ст., особливо на межі другого і третього тисячоліть, вплив природних умов на життя та господарську діяльність людини істотно зменшився. Науково-технічний прогрес, новітні технологічні досягнення дали змогу людині успішно освоювати території з екстремальними природними умовами. Почалося інтенсивне гос-

Мал. 2. Острови сміття в Тихому океані.

СЛОВНИК

Антропосфера — частина біосфери, яку утворює сукупність усіх людей нашої планети.

подарське вивчення та освоєння Півночі, пустельних і напівпустельних районів Африки, Америки, Азії та Австралії. З'явилися нові наукові станції в Антарктиді. Швидкими темпами освоювалися багатства Світового океану, гірських територій, екваторіальних лісів Амазонії тощо. У деяких регіонах світу вироблена людиною енергія стала суттєво перевищувати кількість сонячної енергії. На жаль, майже скрізь цей процес супроводжувався виникненням екологічних проблем (мал. 2).

Вчені стверджують, що екологія є наймолодшою з усіх наук. За допомогою додаткових джерел інформації знайдіть підтвердження цього факту.

Минуле століття стало важливим часовим відрізком у розробці й практичному відпрацюванні низки моделей раціонального і нераціонального освоєння планети. Переважно шляхом спроб і помилок людство прийшло до розуміння необхідності збереження природного довкілля.

Упродовж усієї історії людство постійно перебувало у взаємодії з природою.

З ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ОСВОЄННЯ ЛЮДСТВОМ СВОЄЇ ПЛАНЕТИ. Багато рис майбутнього вже зріє в сьогодні. Напевно, людина й надалі залишиться одночасно як творцем, так і руйнівником довкілля, але все-таки переважатиме розумний підхід.

На думку вчених, у першій чверті ХХІ ст. посиляться вплив людської діяльності на клімат Землі, особливо в окремих її регіонах. Триватиме глобальне потепління, викликане парниковим ефектом, що змусить людство шукати шляхи більш екологічно безпечного господарювання. Можливо, у середині ХХІ ст. розпочнеться новий етап розвитку цивілізації. Людство, озброєне небаченими досі технічними засобами, більш рівномірно розподілятиме по планеті водні, лісові, земельні та інші ресурси. На новій науковій основі освоюватимуться території, нині непридатні для життя й господарської діяльності.

Можливості подальшого стихійного розвитку цивілізації вичерпуються. Освоєння нашої планети не може відбуватися за рахунок невинного нарощування обсягів споживання природних ресурсів, забруднення довкілля, під постійною загрозою ядерної війни.

Людству необхідно виробити новий світовий порядок, який дасть змогу вирішувати різноманітні питання мирним шляхом. Крім того, жодна країна вже не здатна самотужки подолати екологічну кризу та багато інших проблем. Можна передбачити, що у ХХІ ст. розпочнеться нова ера облаштування людиною свого дому — планети Земля.

ВИСНОВКИ

- Географічне середовище — частина географічної оболонки Землі, яка є середовищем життєдіяльності суспільства, забезпечує його природними ресурсами для існування, відтворення та розвитку.
- Різні країни світу мають різне географічне середовище для свого існування. Для одних характерний пустельний клімат, для інших — суворі зими; якимось країнам катастрофічно не вистачає території для розміщення нових об'єктів, а комусь бракує природних ресурсів тощо. Однак результати господарювання в тій чи іншій країні не залежать безпосередньо від особливостей її географічного середовища.
- Науково-технічний прогрес, новітні технологічні досягнення дали змогу людині успішно освоювати території з екстремальними природними умовами, але цей процес супроводжується забрудненням довкілля.
- Можливості подальшого стихійного розвитку цивілізації вичерпуються, тому кожна нація, кожна держава мають робити свій внесок у раціональне освоєння планети.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть ознаки понять «географічне середовище», «природно-ресурсний потенціал», «природокористування».
2. Оцініть наслідки взаємодії суспільства й природи.
3. Поясніть проблеми та перспективи використання природних ресурсів на сучасному етапі розвитку суспільства.
4. Оцініть наслідки та перспективи природокористування.
5. Назвіть та покажіть на карті атласу країни світу, у яких результати господарювання не залежать від особливостей їх географічного середовища.

§4

Поняття про природно-ресурсний потенціал, його оцінка у світі та в окремих регіонах. Світові природні ресурси, їх класифікація

Пригадайте, які підприємства розташовані у вашій місцевості. Яку продукцію вони виробляють? Які ресурси використовують?

1 ПОНЯТТЯ ПРО ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, ЙОГО ОЦІНКА У СВІТІ ТА В ОКРЕМИХ РЕГІОНАХ. Природні умови — це особливості природного довкілля, у якому живе людство, багатства природи, які людина використовує для власних потреб. Природно-ресурсний потенціал — це можливості природи і надр пев-

ної території забезпечити потреби і господарства і людей для існування та розвитку.

Природно-ресурсний потенціал як важливий чинник розміщення продуктивних сил включає в себе природні ресурси та умови. Відповідно до найбільш поширеного трактування, під природними ресурсами розуміють

СЛОВНИК

Природні умови — елементи природи, які не використовуються безпосередньо в процесі виробництва, але мають вплив на життєдіяльність людей. Найбільше від природних умов залежать сільське господарство, добувна промисловість, рекреаційне господарство тощо.

Природні ресурси — компоненти природного середовища, сукупність об'єктів і систем живої та неживої природи, які оточують людину й використовуються в процесі виробництва благ для задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства. Їх класифікують за різними критеріями.

Природно-ресурсний потенціал — сукупність потенціалів окремих видів ресурсів, тобто природних умов і ресурсів, що використовуються або можуть використовуватися в господарстві.

тіла й сили природи, які за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення потреб суспільства.

Природні умови мають значний вплив на спеціалізацію господарства та є різними в різних куточках нашої планети. У регіонах із сильними морозами, суховіями, торнадо й тайфунами, проявом інших негативних природних явищ суспільство змушене витратити значні додаткові кошти на забезпечення нормального життя людей і функціонування економіки.

Спрогнозуйте наслідки урагану «Метью» (мал. 1).

На півночі Росії, Канади, Алясці (США) взимку температура знижується до -60 — -70 °С. Від повеней страждають Китай, Бангладеш, Індія, деякі європейські країни. Велика кількість опадів спричиняє руйнівні селі та снігові лавини. Країни Південно-Східної Азії, басейну Карибського моря відчувають на собі руйнівну силу тайфунів. Катастрофічні землетруси відбуваються в районах, де розташовані молоді гірські системи. У деяких із них є й діючі вулкани. У ряді країн Аравійського півострова, Північної Африки та Австралії багато років лютує жорстока посуха. Країни Північної Африки страждають від постійної спеки.

Разом із тим на планеті є території з оптимальними природними умовами, які створюють обстановку комфорту для людини, не вимагають значних додаткових витрат при будівництві, роботі промислових підприємств, тран-

Мал. 1. Ураган «Метью», який пройшов над Карибським басейном у жовтні 2016 р. зі швидкістю вітру близько 300 км/год: 1) вигляд із космосу; 2) наслідки на Землі.

спорту, веденні сільського господарства. Усі вони густо заселені й добре освоєні. Особливо багато їх на узбережжях морів та океанів.

Знайдіть на карті світу в атласі території з несприятливими та оптимальними природними умовами.

Безумовний вплив на розвиток суспільства мають і природні ресурси. Раніше вважали, що їх відсутність прирікала країну на бідне існування. Проте це не так. Існує чимало країн, що досягли високого рівня соціально-економічного розвитку за майже повної відсутності природних ресурсів (Японія, Сингапур, Тайвань тощо). Водночас є багато країн, які мають величезну їх кількість і різноманітність, однак використовують їх нераціонально.

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА ЗАПАСАМИ ПЕВНИХ ВИДІВ РЕСУРСІВ

Рілля (2014 р.)	Нафта (2016 р.)	Газ (2014 р.)	Кам'яне вугілля (2014 р.)	Уранова руда (2016 р.)	Залізна руда (2016 р.)	Лісові ресурси (2015 р.)	Людські ресурси (лідери за кількістю населення), жовтень 2016 р.
США	Венесуела	Росія	США	Австралія	Росія	Росія	Китай
Індія	Саудівська Аравія	Іран	Росія	Казахстан	США	Бразилія	Індія
Росія	Канада	Катар	Китай	Росія	Бразилія	США	США
Китай	Іран	Туркменістан	Австралія	Канада	Австралія	Канада	Індонезія
Канада	Ірак	США	Індія	Нігер	Україна	Китай	Бразилія

Проаналізуйте дані таблиці. Зробіть висновки.

За схемою (мал. 2) наведіть приклади кожного виду ресурсів. За допомогою карт та діаграм атласу назвіть країни — світові лідери за їх запасами та видобутком. Складіть відповідну таблицю в зошиті.

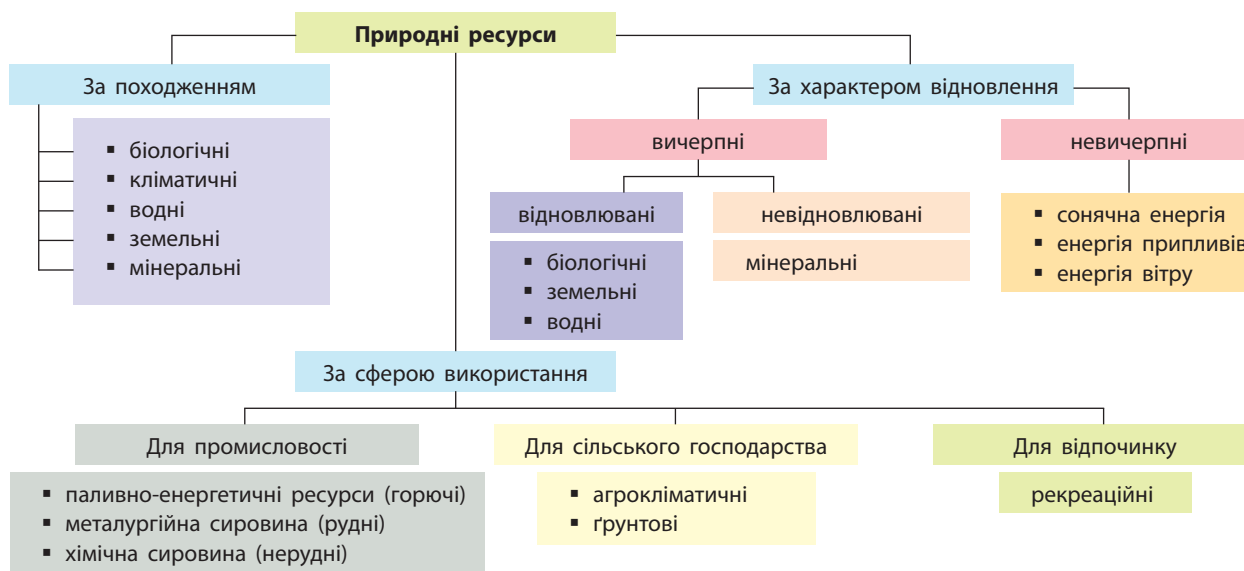
2 СВІТОВІ ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ.

Ресурсозабезпеченість країн різна, оскільки природні ресурси розміщені на планеті дуже нерівномірно. Вона залежить не лише від наявності ресурсів, але й від їх споживання. Крім того, одні країни мають багато, наприклад, нафти й газу, але в них обмежені водні, лісові та інші ресурси. Однак існують країни, де є всі ресурси в різній кількості: США, Росія, Казахстан, Китай, Канада, Бразилія, Австралія, Україна та ін.

Природні ресурси класифікують переважно за походженням, характером їх відновлення та способом використання в господарстві.

За допомогою додаткових джерел знань складіть у зошиті перелік конфліктів на ґрунті розподілу прав володіння природними ресурсами.

Мал. 2. Класифікація природних ресурсів.

Переважаюча кількість країн світу сьогодні мають ресурсозатратну (екстенсивну) економіку. Це означає, що для збільшення виробництва товарів, енергії тощо використовується дедалі більше корисних копалин. Щороку з надр добувається понад 200 їх видів загаль-

ним обсягом понад 120 млрд тонн. Їх переробляють, руйнуючи та засмічуючи відходами поверхневі й підземні води, ґрунти, повітря. Усе те, що створювалося природою впродовж сотень мільйонів і мільярдів років, людство нині використовує за лічені десятиліття.

ВИСНОВКИ

- Природно-ресурсний потенціал — сукупність особливостей природного довкілля, у якому живе людство, багатства й можливості природи, що використовує людина для власних потреб на певній території для забезпечення існування та розвитку; він є важливим чинником розміщення продуктивних сил.
- Природні умови мають значний вплив на спеціалізацію господарства й різняться в різних куточках планети. Через це всі території з оптимальними природними умовами та ресурсами густо заселені й добре освоєні. Особливо багато їх на узбережжях морів та океанів.
- Думка про те, що відсутність природних ресурсів прирікає країну на бідне існування, є помилковою. Наявність великої кількості ресурсів не завжди свідчить про високий рівень розвитку країни.
- Природні ресурси класифікують переважно за походженням, характером їх відновлення та способом використання в господарстві. Нерівномірність розподілу природних ресурсів спричиняє переміщення їх до центрів використання або пересування людей до регіонів, де вони наявні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть ознаки понять «природні умови», «природні ресурси», «природно-ресурсний потенціал».
2. Наведіть приклади різних видів природних ресурсів за способом утворення та сферою використання.
3. Поясніть, чому наявність або відсутність природних ресурсів не завжди визначають рівень розвитку країни.
4. Назвіть країни світу, які мають високий природно-ресурсний потенціал.
5. Які саме ресурси створювалися природою впродовж сотень мільйонів і мільярдів років? Як їх використовує людина у своїй господарській діяльності?

§5

Світові природні ресурси: паливно-енергетичні, мінерально-сировинні, земельні, лісові, водні, рекреаційні. Карти світових природних ресурсів

Пригадайте, що вивчає фізична географія.

1 Світові природні ресурси. Корисні копалини залежно від особливостей складу й характеру використання в господарстві поділяються на такі види:

- енергетичні (нафта, природний газ, вугілля, горючі сланці);
- металеві (руди чорних, кольорових, рідкісних, благородних металів);
- неметалеві (будівельні матеріали: будівельне каміння, цементна сировина, будівельні глини; індустріальна мінеральна сировина: слюда, азбест, графіт, скляні піски тощо; хімічна сировина: солі, сірка, селітра; сировина для виробництва мінеральних доб-

рив: калійні солі, фосфорити, апатити; коштовне і напівкоштовне каміння: алмаз, сапфір, рубін, смарагд, топаз тощо).

Велике значення мають паливно-енергетичні ресурси. Забезпечення ними своїх потреб є одним із найважливіших завдань будь-якої держави. Це так звана енергетична безпека країни. Так, найбільші запаси нафти зосереджені в країнах Середнього Сходу та Північної Африки (69,3%). Серед цих країн виділяється Саудівська Аравія — понад 22% світових запасів. На другому місці стоять країни Латинської Америки — 11,3%, у Росії — 4,7%, у США і Канади — по 3,5%. Основні запаси

газу зосереджено в країнах Близького та Середнього Сходу (Іран, Катар, Кувейт, Саудівська Аравія та ін.). Значні запаси є в Росії, США, Канаді, Венесуелі, Індонезії, Азербайджані, на шельфі Північного моря тощо. Основні родовища вугілля розташовані в США, Китаї, Росії, Австралії, ПАР та Україні. Найбільші родовища урану — в Австралії, Казахстані, Росії й Канаді. Пам'ятайте, що треба порівнювати запаси будь-якої мінеральної сировини в тій чи іншій країні або регіоні світу з темпами їх видобутку. Крім того, постійні пошуки нових родовищ змінюють баланс країн у загальносвітовому масштабі.

Швидкими темпами людство освоює альтернативні види енергетичних ресурсів: енергію земних надр (Ісландія, Нова Зеландія, США, Росія, Італія), вітру (США, Нідерланди, Бельгія, Данія), Сонця (Німеччина, Китай, Японія, США, Італія, Франція) (мал. 1).

Серед мінерально-сировинних ресурсів виділяються запаси руд металів як головних конструкційних матеріалів. На залізні руди багаті такі країни, як Канада, США, Україна (45% розвіданих запасів світу), Китай (43% світового видобутку), Бразилія, Австралія. Найбільші у світі родовища марганцевих руд (75% від світових) розташовані в Україні.

Основні запаси алюмінієвої сировини (боксити, алуніти, нефеліни) зосереджені у Гвінеї (27% світових запасів), Австралії (33% світового видобутку) і Камеруні. Великі поклади бокситів знайдено у В'єтнамі. Ресурси мідних руд розміщено переважно в Африці, Казахстані, США, Польщі, Канаді, Чилі.

Ресурсів прісних вод найбільше на території Росії, Канади, США, Бразилії, деяких екваторіальних африканських країн.

Мал. 1. Виробництво сонячної енергії на півдні Франції.

Мал. 2. Один із покинутих кар'єрів у долині річки Ріо Тінто в Іспанії.

Мал. 3. Вирубання лісу в Індонезії.

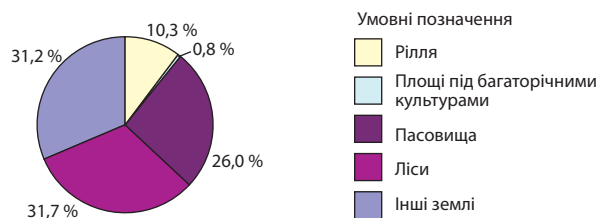
Назвіть та покажіть на карті атласу найбільш повноводні річки кожного материка. У межах яких країн вони протікають?

На лісові ресурси найбагатші Росія, Канада, США (розташовані в північному лісовому поясі переважно хвойних лісів), Бразилія, Конго, країни Південно-Східної Азії (розташовані в південному лісовому поясі переважно листяних лісів із більш цінною деревиною) (мал. 3).

До найродючіших ґрунтів належать чорноземи, сірі лісові, каштанові, алювіальні річкових долин. Великі площі чорноземів та близьких до них за родючістю ґрунтів зосереджені в Україні, США, Росії, Канаді та Китаї. Алювіальні ґрунти найпоширеніші в Китаї, Індії, Єгипті, США.

Розглянемо структуру світового земельного фонду (мал. 4).

Головні категорії земель	Площа	
	млн га	%
Землі сільськогосподарського призначення	4846,1	37,1
У тому числі:		
рілля	1345,3	10,3
площі під багаторічними культурами	105,5	0,8
пасовища	3395,3	26,0
Ліси	4138,0	31,7
Інші землі	4061,3	31,2
Усього	13 045,4	100,0

Мал. 4. Структура світового земельного фонду.

У ХХІ ст. почали інтенсивніше освоювати й ресурси Світового океану. Особливо великий внесок у це роблять Японія, Китай, США, Німеччина, Бразилія, Індонезія, Австралія.

Швидкі темпи освоєння природних ресурсів у світі загострюють проблему вичерпних мінеральних ресурсів. Саме вони становлять основу міжнародної торгівлі. Зі зростанням видобутку зменшується час вичерпання цих корисних копалин. Через це неминуче зростатиме ціна на них.

2 КАРТИ СВІТОВИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ. Одним із головних джерел географічної інформації є карти. Географічні атласи містять

різні за змістом карти світу та регіонів, на яких відображено розміщення мінеральних ресурсів суходолу й шельфу, корисних копалин, земельних ресурсів і ресурсів Світового океану. Найпоширенішими є географічні карти, на яких окремо подаються мінерально-сировинні ресурси, кліматичні умови та ресурси, природні води й водні ресурси, у тому числі підземні води. Зазвичай на одній карті відображені ґрунти й земельні ресурси.

Розгляньте атлас та назвіть карти, які присвячені характеристиці природних ресурсів. Яку інформацію вони містять?

ВИСНОВКИ

- Корисні копалини залежно від характеру використання в господарстві та особливостей складу поділяються на енергетичні, металеві, неметалеві (індустріальна мінеральна, хімічна сировина, сировина для виробництва мінеральних добрив, коштовне і напівкоштовне каміння). Крім енергетичних мінеральних ресурсів, людство швидкими темпами освоює альтернативні види енергії: земних надр, вітру, Сонця тощо.
- Ресурсів прісних вод найбільше на території Росії, Канади, США, Бразилії. Великі площі чорноземів та близьких до них за родючістю ґрунтів зосереджені в Україні, США, Росії, Канаді та Китаї.
- На лісові ресурси багаті країни, розташовані в північному та південному лісових поясах. У ХХІ ст. велика увага приділятиметься освоєнню ресурсів Світового океану.
- Карти є одним із головних джерел географічної інформації про мінерально-сировинні ресурси, кліматичні умови та ресурси, природні води й водні ресурси, у тому числі підземні води, ґрунти і земельні ресурси тощо.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте наслідки взаємодії суспільства й природи на прикладі використання природних ресурсів.
2. Знайдіть та покажіть на карті атласу основні басейни видобутку нафти, газу, кам'яного вугілля, залізних руд, руд кольорових металів.
3. Наведіть приклади різних видів природних ресурсів. Назвіть країни, які ними краще забезпечені.
4. За допомогою мал. 4 (с. 18) охарактеризуйте складові світового земельного фонду.
5. Оцініть значення територіального поєднання природних ресурсів для потреб розвитку господарства.
6. Поясніть вплив людини на природу в процесі використання природних умов та ресурсів на прикладі мал. 2, 3 (с. 18).

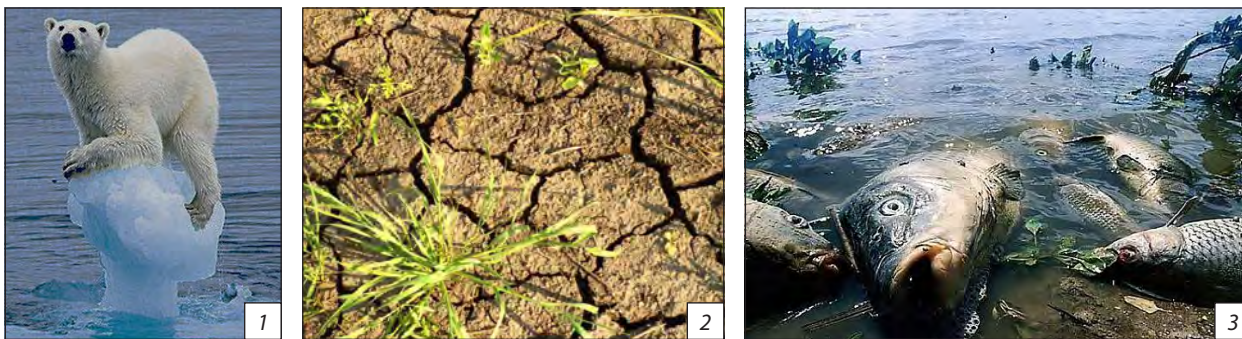
§6

Природокористування на сучасному етапі, його наслідки. Шляхи збереження навколишнього середовища

Поясніть, чому і як господарська діяльність людини впливає на довкілля на прикладі вашого населеного пункту.

1 ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ, ЙОГО НАСЛІДКИ. Як бачимо, наша планета має різноманітні природні ресурси. Їх вистачить для всіх, треба лише навчитися

розумно використовувати ці багатства. Тому дедалі більшої актуальності набуває раціональне природокористування — сфера господарської і наукової діяльності людства, спрямо-

Мал. 1. Наслідки нераціонального природокористування: 1) танення покривних льодовиків; 2) опустелювання; 3) замор риби у водоймах.

вана на вивчення, освоєння, використання, відновлення, поліпшення й охорону географічного середовища та природних ресурсів. Воно передбачає оптимальність зв'язків суспільства й природи, екологізацію виробничої діяльності, збереження просторової цілісності природи в процесі її господарського використання.

СЛОВНИК

Природокористування — використання властивостей навколишнього природного середовища для задоволення економічних, екологічних, оздоровчих, лікувальних, культурних, естетичних та інших потреб людини.

Нераціональне природокористування полягає в негативному впливі людини на природу. Він підриває відтворювальні можливості природи та призводить до промислового забруднення навколишнього середовища, зниження або знищення оздоровчих і естетичних цінностей природи, тобто вичерпання природних ресурсів. Нераціональне природокористування може бути результатом як навмисних, так і ненавмисних дій, а також стихійних явищ.

Наведіть приклади навмисних і ненавмисних дій та стихійних явищ, які негативно вплинули на довкілля.

Природокористування як діяльність відбувається в умовах наявного у світі або в окремій країні природно-ресурсного потенціалу з використанням можливостей природи певної території, її природних ресурсів. Воно покликане задовольнити матеріальні й не-

матеріальні потреби суспільства з урахуванням тенденцій науково-технічного прогресу.

Наслідками нераціонального природокористування суспільства є погіршення якості навколишнього середовища в глобальних масштабах: глобальне потепління, поширення пустель, збільшення в повітрі вмісту шкідливих речовин промислового походження, забруднення землі й води (мал. 1). І хоча в багатьох розвинених країнах якість природного середовища покращується, загалом у світі й зараз переважають негативні процеси та явища.

2 ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНІВ РІЗНИХ ТИПІВ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ.

За особливостями і масштабами взаємодії людини з довкіллям розрізняють чотири типи природокористування: доаграрний, аграрний, індустріальний і постіндустріальний. Деякі вчені називають п'ятий тип, який, на їхню думку, має набути поширення в майбутньому, — ноосферний. Цей тип ґрунтуватиметься на принципах раціонального глобального використання суспільством природних ресурсів. Певні його риси ми вже зараз спостерігаємо в деяких високорозвинених країнах світу.

Знайдіть у додаткових джерелах інформацію про поняття «екологічний слід».

У наш час у різних частинах планети ще можна зустріти всі чотири типи природокористування. Хоча зберігається стійка тенденція до повного витіснення аграрного й особливо доаграрного типів природокористування індустріальним і постіндустріальним.

Мал. 2. Приклади раціонального природокористування: 1) роздільний збір сміття поруч із зупинкою громадського транспорту в Дубаї (ОАЕ); 2) система крапельного зрошення на півдні Франції.

Доаграрний тип природокористування зникає на наших очах. Він зберігся лише в найменш доступних куточках Землі: екваторіальних лісах Амазонки, Африки, Південно-Східної Азії та Нової Гвінеї. Племена, які проживають у цих віддалених куточках, продовжують жити в гармонії з природою, беручи від неї тільки найнеобхідніше, полюючи на тварин і збираючи дикорослі фрукти й овочі, мед тощо. Вони не завдають шкоди природі, не змінюють її. Так жили наші предки тисячі років тому. На території, де мешкають ці племена, з усіх боків насувається цивілізація в сучасному її розумінні, і зникнення цього типу природокористування є тільки питанням часу.

Значно більш поширеним усе ще залишається *аграрний тип природокористування*, характерний для окремих африканських, азійських і латиноамериканських країн. Великі міста з їх індустрією та сферою обслуговування в цих країнах нерідко співіснують з аграрним суспільством із його вирощуванням сільськогосподарських рослин і розведенням тварин. При цьому в багатьох країнах цих регіонів селяни, як і сотні років тому, вирощують врожай і годують тварин переважно для особистого споживання. У той самий час зростають площі монокультурного плантаційного сільського господарства, де сільськогосподарські культури вирощують лише на продаж (переважно для експорту). Застосовуючи все більше механізмів, гербіцидів і пестицидів, що впливає на якість довкілля, селяни Амазонії просто випалюють ліс, щоб виростити якісь тропічні культури. Після виснаження землі вони залишають цю ділянку

й випалюють нову, винищуючи природне довкілля у великих масштабах.

СЛОВНИК

Монокультура (від латин. *monos* — єдиний і *cultura* — обробіток) — спосіб рослинництва, коли на одній ділянці вирощується лише одна й та сама культура, наприклад арахіс у Сенегалі, бавовник у Судані тощо) без дотримання сівозміни, створюючи навантаження на ґрунти та призводячи до їх виснаження.

У країнах, що розвиваються, формується *індустріальний тип природокористування* із характерним для нього видобутком різноманітних корисних копалин і докорінною зміною ландшафту. Їх ліберальне екологічне законодавство цих країн сприяло винесенню сюди екологічно брудних і небезпечних виробництв із розвинених країн. Тут вирубуються ліси, будуються великі підприємства, виснажуються родовища мінеральних ресурсів, які переробляються на дешеві напівфабрикати, що продають у розвинені країни.

Постіндустріальний тип природокористування характерний для розвинених країн світу, у першу чергу ЄС, США, Канади, Японії тощо. Тут існує суворе екологічне законодавство, яке блокує розміщення шкідливих виробництв, забороняє вирубувати ліси, створювати великі кар'єри тощо. Разом із високою вартістю робочої сили воно «витискає» екологічно небезпечні виробництва до країн, що розвиваються. На своїй території розвинені країни зосереджують, як правило, завершальні стадії виробництва дорогої готової продук-

Мал. 3. Французьке містечко Кольмар — одне з наймальовничіших місць світу.

ції. Нині це є одним із головних чинників їх економічного процвітання. Звичайно, екологічна ситуація в цих країнах поступово покращується.

ЗШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА. Можливо, мають рацію ті вчені, які вважають, що від екологічної катастрофи світ може врятувати лише перехід людства від четвертого типу природокористування до п'ятого, тобто *ноосферного*.

Поняття «ноосфера» було запропоновано французами, математиком Е. Леруа (1927 р.) і католицьким філософом П. Тайяром де Шарденом (1930 р.). Обґрунтував його український вчений В. Вернадський (1944 р.). У ноосфері розумна людська діяльність стає визначальним чинником розвитку біосфери. Планетарний простір (природне середовище) перетворюється людським розумом на основі екологічно грамотного використання його ресурсів. Ноосфера як нова, вища стадія еволюції біосфери пов'язана з виникненням і розвитком у ній людства, яке, пізнаючи закони природи й удосконалюючи техніку, починає здійснювати визначальний раціональний вплив на природні процеси.

СЛОВНИК

Ноосфера — новий стан біосфери, за якого розумова діяльність людини стає визначальним чинником її розвитку.

Серед заходів, спрямованих на охорону довкілля, можуть бути: обмеження несанкціонованого викидання сміття (мал. 2), вилову риби, полювання, обмеження викидів в атмосферу та гідросферу, вторинне використання ресурсів і води, упровадження замкнених циклів промислового виробництва, створення та розширення природоохоронних територій. І це має зробити кожен із нас. Ми можемо сприяти порятунку природи, виконуючи прості способи її збереження.

Здійсніть проект щодо прикрашання свого довілля. Придбайте саджанці й насіння дерев, кущів або квітів, які ви хочете посадити. Навесні створіть маленький сад або квітник вашого класу на шкільному подвір'ї або одній із вулиць міста. Запросіть приєднатися до цього проекту учнів сусідніх шкіл. Не забувайте доглядати своїх земних друзів, як це роблять жителі французького містечка Кольмар (мал. 3).

Прості та звичайні речі дозволять кожному з вас наблизити час ноосферного природокористування. Активне використання велосипеда, як, наприклад, в Амстердамі, сприятиме зменшенню забруднення повітря вихлопними газами. Вимкнене зайве світло, телевізор, комп'ютер й інші електроприлади, закритий вчасно кран не тільки заощадять електроенергію та сімейний бюджет, а й збережуть природу. Це буде ваш особистий внесок в охорону довкілля. І хоча здається, що це лише маленька крапля, але ж океан теж складається із крапель.

ВИСНОВКИ

- Рациональне природокористування як сфера господарської та наукової діяльності людства спрямоване на вивчення, освоєння, використання, відновлення, покращення й охорону географічного середовища та природних ресурсів, набуває більшої актуальності.
- Нераціональне природокористування може бути результатом навмисних і ненавмисних дій та стихійних явищ. Воно підриває відтворювальні можливості природи та призводить до вичерпання природних ресурсів.
- До заходів, спрямованих на охорону довкілля, належать: вторинне використання ресурсів і води, упровадження замкнених циклів промислового виробництва; створення та розширення природоохоронних територій; обмеження несанкціонованого викидання сміття, викидів в атмосферу та гідросферу, обмеження вилову риби, полювання тощо.
- Наблизити час ноосферного природокористування допоможе особистий внесок кожного в охорону довкілля: раціональне та бережливе ставлення до всіх ресурсів, які ви використовуєте.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять «природно-ресурсний потенціал», «природокористування», «ноосфера».
2. Поясніть проблеми та перспективи використання природних ресурсів на сучасному етапі.
3. Оцініть наслідки та перспективи природокористування на прикладі вашого регіону.
4. Охарактеризуйте геоекологічні проблеми регіонів світу з різними типами природокористування.
5. Запропонуйте шляхи збереження навколишнього середовища на прикладі вашого регіону.

Практична робота 1. Оцінка ресурсозабезпеченості окремих регіонів і країн світу

Розрахуйте ресурсозабезпеченість за допомогою статистичних даних географічного атласу. Заповніть таблицю в зошиті та зробіть висновки.

Країна	Гвінея	Китай	Росія	Китай	США	Росія
Корисна копалина	Боксити, т	Боксити, т	Золото, кг	Золото, кг	Природний газ, млн м ³	Природний газ, млн м ³
Обсяг видобутку у 2014 р.	18742730	65000000	249065	451799	798253	639000
Кількість населення						
Ресурсозабезпеченість						

ПАМ'ЯТКА УЧНЯ

Ресурсозабезпеченість — співвідношення між запасами природних ресурсів та їх видобутком. Вона виражається кількістю років, на яку має вистачити певної сировини або її запасів із розрахунку на одну людину.

Ресурсозабезпеченість:

$$\frac{\text{Запаси}}{\text{Річний обсяг видобутку}} = \text{Кількість років.}$$

Ресурсозабезпеченість:

$$\frac{\text{Запаси}}{\text{Кількість населення країни}} = \text{Кількість років.}$$

Практична робота 2. Позначення на контурній карті найбільших у світі басейнів видобутку нафти, природного газу, кам'яного вугілля, залізних руд, руд кольорових металів

Позначте та підпишіть на контурній карті світу:

- 1) найбільші басейни нафти й природного газу: басейн Перської затоки, Західносибірський, Зондський, Сахарський, басейн Гвінейської затоки, Техаський, Мексиканської затоки, Західноканадський, Північноморський;
- 2) найбільші басейни та райони видобутку вугілля: Верхньосилезький (Польща), Кузнецький (Росія), Карагандинський (Казахстан), Північно-Східний (Китай), Східний (Індія), Аппалацький (США), Південно-Східний (Австралія);
- 3) країни з найбільшими обсягами видобутку залізних руд: Бразилія, Австралія, Канада, Китай, Індія, Україна;
- 4) найбільші райони видобутку руд кольорових металів: Кордильєри-Анди, «вольфрамово-олов'яний пояс» Азії, «мідний пояс» Африки та Південної Америки.

Тема 2. Населення світу

§7

Динаміка кількості населення світу, його відтворення. Механічний рух населення

1. Які статистичні дані потрібні для характеристики кількості населення України? 2. Який природний приріст населення характерний для України?

1 ДИНАМІКА КІЛЬКОСТІ НАСЕЛЕННЯ СВІТУ. Протягом багатьох тисячоліть кількість населення світу зростала дуже повільно. Цей процес визначався повною залежністю людства від природи. Саме природне середовище в усіх своїх проявах створювало межі зростання кількості первісних людей. Зміна кількості населення планети, за оцінками вчених, відбувалася таким чином: 15 тис. років тому на Землі проживало 3 млн осіб. За 2 тис. років до н. е. ця цифра вже становила 50 млн. На початку нашої ери кількість жителів нашої планети зросла до 250 млн осіб. Через тисячу років ця цифра досягла 275 млн осіб. У 1800 р. людей стало вже 905 млн (мал. 1). Через 100 років їх кількість сягнула 1,6 млрд. Далі відбувалося лише прискорення цього процесу: 2 млрд осіб у 1931 р., 3 млрд осіб — у 1961 р. У 2004 р. жителів Землі стало 6,2 млрд. І нарешті, на кінець 2016 р. ця цифра досягла 7,36 млрд осіб. Так, за рік населення світу зростає майже на 78 млн осіб, або на 1,08%.

Поясніть, чому кількість населення на Землі почала стрімко зростати, а потім цей процес уповільнився.

Вчені прогнозують, що до 2070 р. населення планети зросте до 9,4 млрд осіб, приріст припиниться та почеться зменшення. До кінця століття очікується, що кількість населення складе близько 9 млрд жителів.

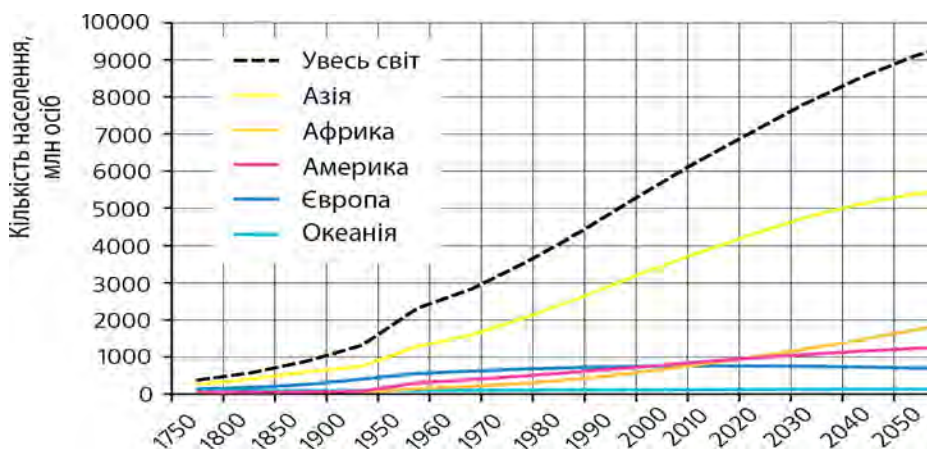
2 ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ. Для характеристики цього процесу використовують різні демографічні показники, головними з яких є коефіцієнти народжуваності, смертності (кількість народжених або померлих за рік на 1000 жителів) і природного приросту населення (різниця між двома попередніми показниками).

У світі переважають два типи відтворення населення. Для одного з них характерні невисокі показники народжуваності, а також

СЛОВНИК

Природний рух населення — співвідношення між кількістю народжених і кількістю померлих у країні, регіоні, світі.

Відтворення населення — процес зміни поколінь у результаті природного руху (приросту чи зменшення) населення.

Мал. 1. Зростання кількості населення світу та окремих регіонів.

низькі показники смертності. У деяких країнах із цим типом смертність перевищує народжуваність, і кількість населення зменшується. Такий тип характерний для економічно розвинених країн, а також країн Східної Європи. Другий тип відтворення властивий країнам Азії, Африки та Латинської Америки. Для нього характерні високі показники народжуваності, зниження смертності й високі темпи приросту населення.

Найвищий природний приріст населення спостерігається в Африці (Нігер, Уганда, Малаві) — понад 33 особи на 1000 осіб населення. Найнижчий (від’ємний) характерний для країн Східної Європи та Балканського півострова (Україна, Болгарія, Сербія). Тут смертність перевищує народжуваність на 4—6 осіб на 1000 осіб. Цей процес має назву *депопуляція*, а якщо простою мовою — вимирання нації.

? Спробуйте назвати причини депопуляції населення в окремих країнах світу.

ЗМЕХАНІЧНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ. *Механічний рух населення, або міграції*, — це переселення людей або з однієї країни до іншої (зовнішні), або з однієї частини країни в іншу (внутрішні).

Поняття «еміграція» та імміграція» вам уже знайомі з географії, а з історії ви знаєте про Велике переселення народів і про те, що люди постійно переміщувалися планетою. Повсюдне розселення людей на Землі — це також наслідок міграцій (мал. 2).

Масового характеру міграція набула за часів капіталізму. Її осередком стала Європа. За 100 років — із 1815 до 1915 р. — із Європи

СЛОВНИК

Еміграція (від латин. *emigratio* — виселення) — вимушена або добровільна зміна місця проживання людей, переселення з країни їхнього народження в інші країни з економічних, політичних або релігійних причин.

Імміграція (від латин. *immigro* — вселяюся) — в’їзд громадян інших держав у країну на довгострокове перебування або постійне проживання, зумовлений економічними, політичними, релігійними або особистими причинами.

в інші частини світу переселилося до 40 млн осіб; більшість із них — до Північної Америки (США, Канада). Значні міграційні потоки спрямовувалися також до Південної Америки, Австралії, Нової Зеландії, деяких країн Африки. З Африки насильно вивозили мільйони рабів до Америки.

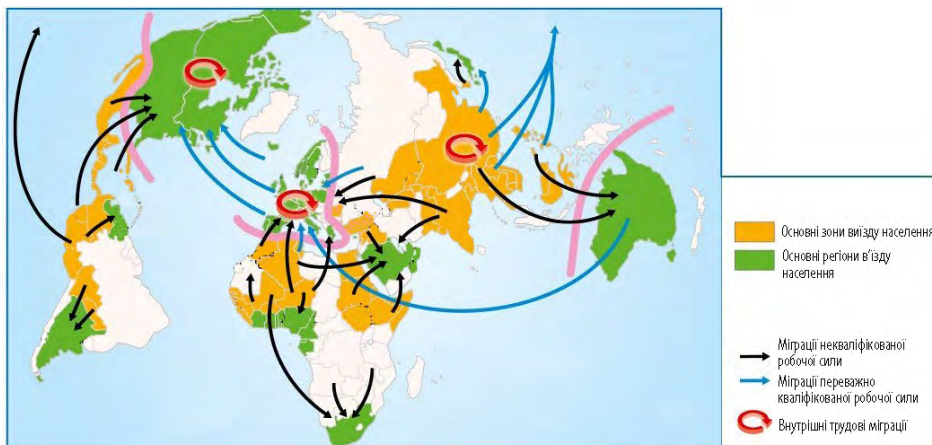
? Пригадайте, із якою метою в XIX ст. відбувалося насильницьке вивезення рабів до Америки.

Наприкінці XX ст. міжнародна міграція робочої сили набула значних масштабів. На початку 1990-х рр. у країнах Заходу вже налічувалося понад 25 млн мігрантів. Більше половини з них опинилася в багатих країнах ЄС. У Швейцарії мігранти становлять понад 25% економічно активного населення, у Німеччині — понад 10%. Досить привабливими для мігрантів є США, нафтодобувні країни Перської затоки, ПАР. Значна кількість людей виїхала за кордон і з України.

? На карті світу знайдіть країни, де існує українська діаспора. Що ви про неї знаєте? Як вона утворилася?

Мал. 2. Міграції населення.

Мал. 3. Основні потоки та причини міграцій у світі.

Поряд з економічними причинами міграції населення все помітнішими стають і політичні чинники. Упродовж десятиліть люди намагалися залишити такі країни, як СРСР, Куба, Камбоджа, НДР тощо. Крах комуністичної системи в цих країнах та зникнення «залізної завіси», тобто закритих кордонів, спричинив нову хвилю міграцій (мал. 3).

Поясніть, як міграції впливають на кількість населення окремих країн.

У наш час найбільш поширеними стають вимушені міграції. Таких мігрантів називають біженцями. Розрізняють різні типи біженців: екологічні (у випадку техногенних або природних катастроф; наприклад, Чорнобильська катастрофа викликала переселення сотень тисяч людей); і військові (військово-політичні події на сході України спричинили переселення до інших регіонів понад 2 млн осіб).

Велику хвилю міграцій до країн ЄС викликали воєнні дії в Сирії та деяких країнах Африки. Нині у світі кількість біженців уже сягнула декількох десятків мільйонів людей.

Причини внутрішніх міграцій переважно такі самі, як і зовнішніх: економічні, політичні, релігійні, екологічні. До внутрішніх міграцій належать здебільшого переселення із села до міста, переїзд із депресивних (які не розвиваються) територій на ті, що швидко освоюються. Вони характерні для всіх держав. Особливого розмаху внутрішні міграції набули в країнах, що розвиваються.

Міграції значно впливають на структуру населення, соціальну й господарську сфери, майже на всі сторони життя.

За допомогою малюнка 3 та політичної карти світу назвіть країни, з яких та у які спрямовані основні потоки мігрантів.

ВИСНОВКИ

- У минулому відбувалося стрімке зростання кількості населення Землі; сьогодні цей процес сповільнився. На кінець 2016 р. на планеті проживає близько 7,36 млрд осіб.
- Характеризують процес відтворення населення за демографічними показниками: коефіцієнт народжуваності, смертності та природного приросту населення. У світі переважають два типи відтворення населення — перший із невисокими показниками народжуваності, а також низькими показниками смертності; другий із високими показниками народжуваності, зниженням смертності та високими темпами приросту населення.
- Найвищий природний приріст населення спостерігається в Африці, а найнижчий (від'ємний) — у країнах Східної Європи та Балканського півострова.
- Міграції впливають на структуру й майже всі сторони життя населення. Зовнішні та внутрішні міграції здебільшого відбуваються з однакових причин: економічних, політичних, релігійних, екологічних.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За допомогою статистичних даних атласу назвіть кількість населення окремих країн світу. Визначте країни з найбільшою кількістю населення.
2. Охарактеризуйте основні причини зовнішніх міграцій. Покажіть на карті атласу найбільш густозаселені регіони та країни світу.
3. Назвіть типи відтворення населення. Наведіть приклади країн, для яких вони характерні.
4. Поясніть, хто такі біженці. Охарактеризуйте причини, які змушують людей залишати свої домівки.

§8

Вікова і статевая структура населення

1. Пригадайте що таке «старіння нації». 2. Які особливості характерні для статевої структури населення України?

1 ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ СВІТУ. Населення у віковій структурі, як правило, розподіляється за однорічними або п'ятирічними віковими групами. Проте для оцінки загальних структурних зрушень застосовують зручний для суспільства й особливо його економіки розподіл людей на три вікові групи: *молодшу* (0—14 років), *середню* (15—59 років) і *старшу* (60 років і більше).

СЛОВНИК

Вікова структура населення — розподіл населення за віковими групами.

Графічно вікова структура населення зображується віковою пірамідою: по горизонталі відкладається кількість (частка) окремих вікових груп, а по вертикалі — вік (мал. 1).

Вікова структура населення планети залежить від кількох чинників. Головним серед них є рівень народжуваності та смертності населення. На неї можуть впливати війни, масові міграції населення тощо. Для будь-якої держави особливо цінні люди в працездатному віці. Важливо також мати «критичну масу» молодих. Річ у тому, що літні люди переваж-

но консервативні та не сприймають прогресивних змін у суспільстві. Це небезпечно для будь-якої країни світу.

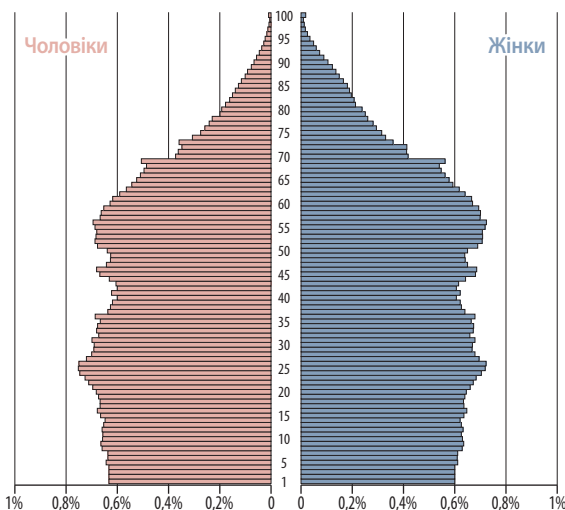
Що ви знаєте про консервативність людей літнього віку в Україні?

Найбільша частка дітей — у населенні Африки, Азії та Латинської Америки. Вона досягає тут 40% і більше. А ось людей похилого віку мало (2—9%). Інша ситуація спостерігається в розвинених країнах. Тут частка дітей становить менше 20%, а частка літніх людей перевищує 15%.

Таблиця

КРАЇНИ ЗА ОЧІКУВАНОЮ НАЙБІЛЬШОЮ ТА НАЙМЕНШОЮ ТРИВАЛІСТЮ ЖИТТЯ (за даними Всесвітньої організації здоров'я, 2016 р.)

Місце в загальному списку країн	Країна	Загальна тривалість життя, років	Чоловіки	Жінки
1	Японія	83,7	80,5	86,8
2	Швейцарія	83,1	80	86,1
3	Сингапур	83	80	85
4	Австралія	82,8	80,9	84,8
5	Іспанія	82,8	80,1	85,5
6	Ісландія	82,7	81,2	84,1
7	Італія	82,7	80,5	84,8
8	Ізраїль	82,5	80,6	84,3
9	Франція	82,4	79,4	85,4
10	Швеція	82,4	80,7	84
104	Суринам	71,6	68,6	74,7
105	Україна	71,3	66,3	76,1
106	Тринідад і Тобаго	71,2	67,9	74,8
180	Чад	53,1	51,7	54,5
181	ЦАР	52,5	50,9	54,1
182	Ангола	52,4	50,9	54
183	Сьєрра-Леоне	50,1	49,3	50,8

Мал. 1. Статєво-вікова структура населення США.

Поясніть, про які перспективи в майбутньому для розвитку господарства зазначених країн свідчить статистика, наведена в таблиці.

Така ситуація визначається існуванням двох основних типів вікової структури населення. *Перший* тип — це більшість країн, що розвиваються, мають високу народжуваність, порівняно високу смертність і низьку очікувану тривалість життя. Звичайно, тут висока частка населення дитячого віку (0—14 років) і невеликий відсоток людей похилого віку (65 років і старше). *Другий* тип — це країни з невисокою народжуваністю, низькою смертністю та великою очікуваною тривалістю життя. Наприклад, на острові Окінава в Японії сотні людей мають вік понад 100 років. Відбувається так званий процес «старіння нації». З одного боку, він негативний для розвитку країни. Із кожним роком усе менша частка працездатного населення має «годувати» все більшу кількість непрацездатних людей похилого віку.

Проаналізуйте дані таблиці (с. 27). Запишіть висновки в робочий зошит.

2 СТАТЕВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ СВІТУ. Важливе практичне значення для будь-якої країни має і статевий склад населення, тобто співвідношення між чоловіками й жінками. Відомо, що є умовно «чоловічі» й «жіночі» професії та навіть цілі галузі господарства. Статева структура населення будь-якої країни і світу в цілому формується під впливом процесів народжуваності, смертності, рівня медицини, міграцій і війн тощо. Зрозуміло, що втрати у війнах та через зайнятість у важких та брудних виробництвах особливо значні серед чоловіків.

Як ви вважаєте, у яких галузях господарства України переважають «чоловічі» та «жіночі» професії?

Загалом у світі чоловіків більше, ніж жінок. Найбільше вони переважають у структурі населення країн Південної Азії та Китаї, а також деяких ісламських країн. У більшості економічно розвинених країн (країни Європи, США, Канада, Японія тощо) жінок, навпаки, більше.

Тривалість життя жінок у цілому у світі більша, ніж у чоловіків. Узагалі це співвідношення визначається рівнями смертності чоловіків і жінок у різних країнах світу. Проте, наприклад, за даними Всесвітньої книги фактів (на 2013 р.) у країнах Африки (Намібія, Малаві, Південна Африка, Зімбабве, Малаві, Лесото) тривалість життя жінок менша за тривалість життя чоловіків. Цей чинник залежить від рівня життя жінок, національних і релігійних традицій, місця жінки в родині й суспільстві тощо.

За даними таблиці (с. 27) визначте, на скільки років більша очікувана тривалість життя жінок порівняно із чоловіками.

Істотно відрізняється статевая структура населення в сільській і міській місцевостях. В економічно розвинених країнах чоловіків у сільській місцевості більше, ніж жінок, оскільки в умовах висококомунікованого сільського господарства основні роботи виконують чоловіки. Частина ж жінок переселяється до міст для роботи у сфері послуг. Протилежна ситуація спостерігається в країнах, що розвиваються. Тут міста притягують із сільської місцевості значну кількість мігрантів-чоловіків, а жінки залишаються виконувати важку низькооплачувану (переважно ручну) роботу в селі.

ВИСНОВКИ

- Графічно вікова структура населення ілюструється пірамідою: по горизонталі відкладаються пропорційні частки окремих вікових груп, а по вертикалі — вік. Для оцінки структури населення застосовують зручний для суспільства та економіки розподіл його на три вікові категорії: 0—14 років, 15—59 років, 60 років і старше.
- Вікова та статевая структура населення залежить від рівня народжуваності й смертності, а також рівня медицини, війн, міграцій, епідемії тощо. Тривалість життя жінок у світі вища, ніж у чоловіків, але в цілому чоловіків на Землі більше. Вони переважають у структурі населення країн Південної Азії, Китаї, деяких ісламських країн. У більшості економічно розвинених країн, навпаки, більше жінок.
- У структурі населення найбільша частка дітей в Африці, Азії та Латинській Америці — 40% і більше. У розвинених країнах велика частка літніх людей. В економічно розвинених країнах, на відміну від тих, що розвиваються, у сільській місцевості переважає чоловіче населення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте особливості вікового та статевого складу населення світу.
2. Проаналізуйте статево-вікову піраміду (див. мал. 1 і таблицю на с. 27). Зробіть висновки щодо структури населення та тривалості його життя.
3. Поясніть значення понять «вікова структура населення», «старіння нації».
4. Оцініть роль різних вікових груп населення для економічного розвитку суспільства.
5. Поясніть, як соціально-економічні умови впливають на тривалість, рівень і якість життя населення в регіонах і країнах світу.

§9

Мовний та етнічний склад населення

1. Пригадайте, якими мовами розмовляє населення України.
2. Чому етнічний склад населення України дуже різноманітний?

1 **МОВНИЙ ТА ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ СВІТУ.** Населення світу поділяється на окремі групи за його етнічним і мовним складом. Усе людство належить до трьох основних рас: *європеїдної, монголоїдної та негроїдної*. Дехто з учених виділяє ще американську й австралійську раси. До першої вони відносять індіанців Америки, до другої — аборигенів Австралії та деякі народи Океанії, Південної і Південно-Східної Азії. Багато науковців американську расу зараховують до монголоїдної й виділяють відповідно чотири раси. Понад 30% населення планети — це мішані й перехідні раси. До них належать ефіопи, меланезійці, метиси та мулати Америки.

Метиси — це нащадки міжрасових шлюбів. Зазвичай в антропологічному відношенні вони посідають проміжне положення між расами, що змішуються. В Америці метисами називають нащадків від шлюбів європеїдів з індіанцями; у Середній Азії — нащадків від шлюбів монголоїдів із європейцями. Бразильські метиси — це нащадки шлюбів португальців з індіанцями тупі, які сьогодні складають більшість населення країни (вони відомі під назвою мамелюкос). Метисів — нащадків міжрасових шлюбів індіанців з африканцями називають пардо. У країнах із переважно однорідним населенням метиси нерідко стають жертвами расових переслідувань.

Мулати — нащадки від мішаних шлюбів представників негроїдної та європеїдної рас. Мулати складають значну частину населення Латинської Америки та країн Карибського басейну (Домініканська Республіка, Куба, Бразилія), деяких країн Африки (ПАР, Намібія). Саме слово «мулат», ймовірно, має іспанське

СЛОВНИК

Нація (від латин. *natio* — плем'я) — історична спільність людей, стійке їх поєднання на певній території, які мають спільне походження, звичаї, історію, мову, економічні зв'язки, а головне — відчують власну належність саме до цієї групи людей.

або португальське походження та вперше згадується в іспанських документах XVI ст.

Людство складається з окремих націй. Нація є ширшим поняттям, ніж раса. Наприклад, американська нація США об'єднує представників усіх людських рас. Етнічний (національний) склад населення світу досить різноманітний. Нині на Землі проживає близько 5 тис. народів і племен. Кількість населення в кожній етнічній групі коливається від декількох сотень і навіть десятків осіб (андаманці-мінкопії в Індії, тоала в Індонезії, ботокуди в Бразилії, ведди на Шрі-Ланці) до сотень мільйонів осіб (китайці, або ханці, — близько 1,3 млрд осіб, хіндустанці — 250 млн осіб) тощо. До великих націй належать і українці. Їх у світі понад 70 млн осіб. Нині характерною тенденцією є постійне зменшення кількості націй, що пов'язано з асиміляційними процесами малих народів.

За допомогою порталу «Українська етнографія» (режим доступу: etno.us.org.ua) знайдіть додаткову інформацію про українську діаспору. Підготуйте повідомлення.

Національні критерії лежать в основі поділу людства на окремі держави. Більшість держав світу є однонаціональними, тобто основна народність складає понад 70% населення. Це Японія, Данія, Україна, Швеція, Польща тощо. Однак є і двонаціональні — Бельгія, Канада та велика кіль-

Мал. 1. Індоєвропейська мовна сім'я.

кість багатонаціональних держав — Афганістан, Пакистан, Індія, Нігерія, Індонезія тощо.

Існує два підходи до розуміння поняття «нація». За першим — це політична спільність громадян певної держави, за другим — етнічна спільність, що характеризується єдиною самосвідомістю і мовою. Етнос — група людей із загальними ознаками, до яких можна віднести походження, культуру, мову, самосвідомість, територію проживання тощо.

Нація, на відміну від етносу, більш широке, складне й пізніше утворення. Це вища форма етносу, яка змінила народність. Нація включає в себе кілька етносів, об'єднаних спільною історичною долею. Наприклад, французька й швейцарська нації є поліетнічними, американці ж зовсім не мають яскраво вираженої етнічної належності.

2 **НАЙПОШИРЕНІШІ МОВНІ СІМ'І ТА ГРУПИ.** Населення Землі поділяється не лише за національною, але й за мовною ознакою. Близько 2,5 тис. основних мов об'єднуються за певними ознаками близькості в мовні групи, а ті, у свою чергу, в мовні сім'ї. Найбільші мовні сім'ї — індоєвропейська, китайсько-тибетська та семіто-хамітська.

Близькість мови не завжди означає близькість генетичного походження народів або навіть їх раси. Так, дуже близькі між собою за мовами тюркські народи належать навіть до різних рас. Наприклад, азербайджанці й турки — до європеїдної, а казахи, киргизи і якути — до монголоїдної. Слов'яномовні росіяни мають угро-фінське походження, а найближчі до них

за мовою болгари — тюркське. Мовно найближчі до українців білоруси й поляки теж мають різне генетичне походження (поляки — слов'янське, білоруси — балтійське).

Дослідіть, представники яких мовних сімей навчаються у вашій школі.

Найчисленнішою є індоєвропейська сім'я, куди належить й українська мова (2,5 млрд осіб). До її складу входять мовні групи: слов'янська (українці, поляки, болгари, білоруси, серби, хорвати тощо), романська (французи, італійці, іспанці тощо), германська (німці, шведи, голландці, норвежці, англійці, американці США тощо), іранська (перси, афганці, курди, таджиків тощо) (мал. 1).

Китайсько-тибетська мовна сім'я — друга за чисельністю. Її складають китайська й тибето-бірманська мовні групи. З інших мовних сімей за чисельністю виділяється семіто-хамітська мовна сім'я. До неї насамперед належать арабські народи, що населяють Ірак, Саудівську Аравію, Єгипет, Лівію, Алжир та інші країни Північної Африки й Південно-Західної Азії, євреї Ізраїлю, народи Ефіопії, Сомалі та ін.

До найпоширеніших мов світу належать китайська (1,3 млрд осіб), англійська (0,5 млрд), гінді та урду (450 млн), іспанська (300 млн) та арабська (понад 200 млн осіб).

Вчені вважають, що під загрозою зникнення перебувають до 90% існуючих нині мов. У нашому столітті щорічно перестає існувати до десяти мов. З історії ми знаємо, що в Європі за останні століття зникло багато мов, наприклад латинська, готська, корнуельська тощо.

ВИСНОВКИ

- Населення світу поділяється на групи за етнічним і мовним складом. Вчені виділяють три основні раси: європеїдну, монголоїдну та негроїдну (хоча деякі налягають на існуванні також американської та австралійської рас).
- Нація є ширшим поняттям, ніж раса, адже нерідко вона об'єднує представників кількох або навіть усіх одразу людських рас.
- На Землі проживає близько 5 тис. різних народів і племен. Через асиміляційні процеси малих народів відбувається постійне зменшення кількості націй. Національні критерії лежать в основі поділу людства на окремі держави: однонаціональні, двонаціональні та багатонаціональні.
- За мовною ознакою населення Землі складається з близько 2,5 тис. основних мов, які за певними ознаками утворюють мовні групи та сім'ї. Найбільші з них — індоєвропейська, китайсько-тибетська та семіто-хамітська. До найпоширеніших мов світу належать китайська, англійська, гінді та урду, іспанська й арабська. Є мови, що перебувають під загрозою зникнення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте мовний та етнічний склад населення світу.
2. Назвіть і покажіть на карті атласу однонаціональні, двонаціональні та багатонаціональні країни світу.
3. Чи відомо вам що-небудь про міжнаціональні конфлікти? Підготуйте додаткові матеріали на цю тему та презентуйте їх на одному з наступних уроків.
4. Покажіть на карті атласу ареали поширення найбільш численних народів та найпоширеніших мов світу.
5. Поясніть, чи є міграції причиною асиміляції народів та зникнення мов.

§10

Релігія як явище культури. Світові та національні релігії

1. Представники яких конфесій проживають в Україні? 2. Як ви розумієте вислів «конфлікт на релігійному підґрунті»?

1 РЕЛІГІЯ ЯК ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ. Великий вплив на життя багатьох народів і країн має релігія.

Релігія — це віра людини в те, що її життя на Землі не є випадковим. Воно має певний сенс і визначається надприродними силами. Кількість віруючих у світі постійно збільшується, але в країнах Західної Європи й США, навпаки, зростає кількість атеїстів. Релігія є важливою складовою людської цивілізації, явищем сучасної культури. Якщо розглядати культуру як сферу духовного життя людей, то релігія є її невід’ємною частиною. Без неї нині не можна уявити собі моральний та естетичний розвиток сучасної людини, її світогляд, способи й форми спілкування між людьми.

СЛОВНИК

Релігія (від латин. *religio* — зв’язок) — особлива система світогляду, сприйняття світу конкретною людиною або групою людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, філософія, що обумовлює поведінку людини.

Культура — сукупність створених людством протягом його історії матеріальних і духовних цінностей, норм, які дають зразки необхідної поведінки людини.

Разом із тим релігійний екстремізм, тероризм, нетерпимість, які все більше поширюються у світі, створюють одну з найбільших проблем інтеграції та подальшого розвитку сучасного світу.

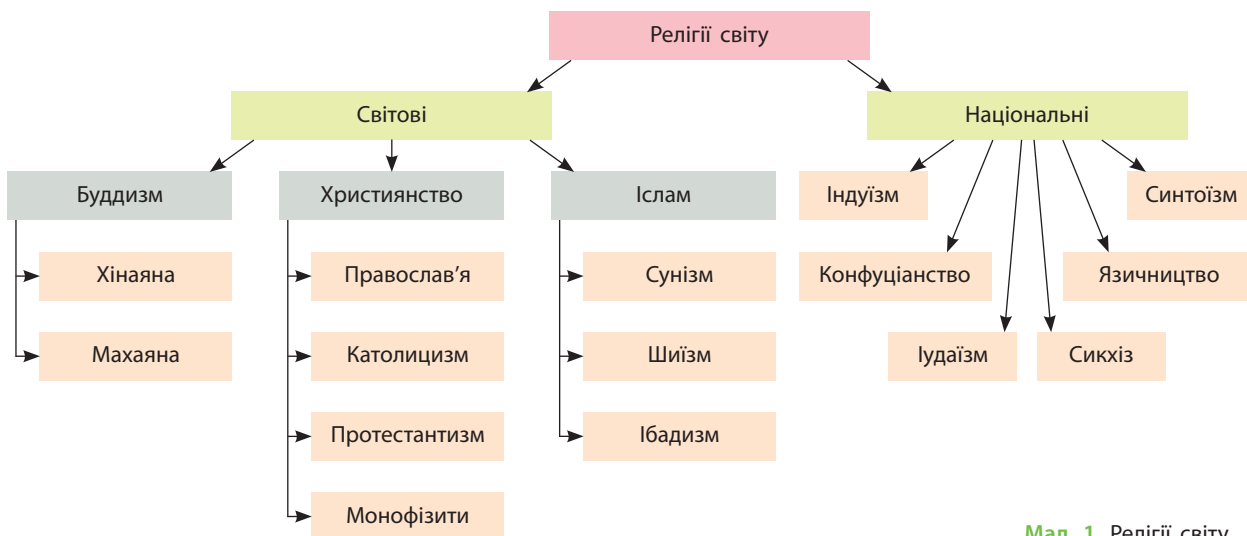

За допомогою додаткових джерел інформації наведіть приклади цих негативних явищ.

2 СВІТОВІ РЕЛІГІЇ ТА ЇХ ГЕОГРАФІЯ. Найпоширенішими у світі є три релігії: **християнство, іслам і буддизм** (мал. 1).

Світовими релігіями їх вважають тому, що вони мають багато віруючих на різних континентах. У Європі майже скрізь поширене християнство: католицизм (Португалія, Іспанія, Італія, Франція тощо), протестантизм (Нідерланди, Велика Британія тощо), православ’я (Греція, Україна, Білорусь тощо).

В Азії поширені всі три світові релігії. Це насамперед іслам сунітського напрямку. Лише в Ірані, а також частково в Іраку, Ємені та Азербайджані панує шиїтський його напрямок. Найбільшою мусульманською країною світу (понад 200 млн віруючих) є Індонезія. Серед інших світових релігій в Азії поширений буддизм (Китай, Монголія, Япо-

Мал. 1. Релігії світу.

Мал. 2. Культурні споруди: 1) християнська базиліка Сакре-Кер у Парижі; 2) мусульманська мечеть шейха Зайда в Абу-Дабі (ОАЕ); 3) буддійський храм у Бангкоку (Таїланд).

нія, Таїланд, В'єтнам, Камбоджа, Лаос, Малайзія, Шрі-Ланка). Певна кількість населення цієї частини світу сповідує християнство (мал. 2).

У Північній Африці, а також у ряді країн, що розташовані на південь від Сахари, поширений іслам сунітського напрямку. Він також переважає в Сомалі та Ефіопії (хоча остання має велику християнську спільноту і вважається найдавнішою християнською країною світу). На крайньому півдні Афри-

канського континенту в ПАР панує протестантизм. У Північній Америці сповідують протестантизм і католицизм. Латинська Америка майже вся католицька. В Австралії на Новій Зеландії переважають протестанти.

Пригадайте історію Великих географічних відкриттів і колонізації Африки та Америки. Як епоха колоніалізму відбилася на релігійному складі населення сучасних країн цих частин світу?

СЛОВНИК

Християнство («помазаник», «месія») — напрямок єдинобожжя, що від інших відрізняється вірою в Ісуса Христа як втілення Бога заради спасіння людства. Зародилося в Ізраїлі (Палестина) в I ст. на сході Римської імперії. Розкол на православ'я та католицизм (західну й східну гілки) відбувся в 1054 р., а в 1517 р. виник протестантизм (мал. 3).

Іслам («сумирність», «покірність») — релігія, що сформувалася в VII ст. в Аравії. Через ідейні розбіжності у VIII ст. утворилося п'ять основних релігійно-політичних об'єднань, найбільшими з яких є сунізм (близько 85% прихильників) і шиїзм (15%). Засновником вважається пророк Магомет (570—632 рр.), що як посланець Всевишнього передав людям текст Корану (араб. «аль-кур'ан» — читання).

Буддизм («вчення Просвітленого») — релігійно-філософське вчення про духовне пробудження (виникло близько VI ст. до н. е. в Стародавній Індії). Засновником вважається Сіддхартха Гаутама (отримав ім'я Будда Шак'ямуні).

3 НАЦІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ ТА ЇХ ГЕОГРАФІЯ. До національних релігій належать індуїзм, конфуціанство, синтоїзм, іудаїзм, місцеві традиційні релігії. Індуїзм переважно сповідують в Індії. Конфуціанство характерне для Китаю, синтоїзм — для Японії. В Ізраїлі та загалом серед євреїв усього світу панівною релігією є іудаїзм. У багатьох країнах, що розвиваються, переважно в Африці та Латинській Америці, а також в окремих країнах Азії, усе ще поширені місцеві традиційні релігії та вірування.

За допомогою карт атласу знайдіть країни, у яких поширені світові та національні релігії.

Релігійний склад населення в багатьох країнах доволі строкатий. Наприклад, Німеччина — протестантсько-католицька держава зі значною мусульманською громадою, Україна — православно-католицько-протестантська. Напевно, найстрокатішими в релігійному відношенні є США, а скільком богам моляться в Індії, не знають навіть самі її жителі.

СЛОВНИК

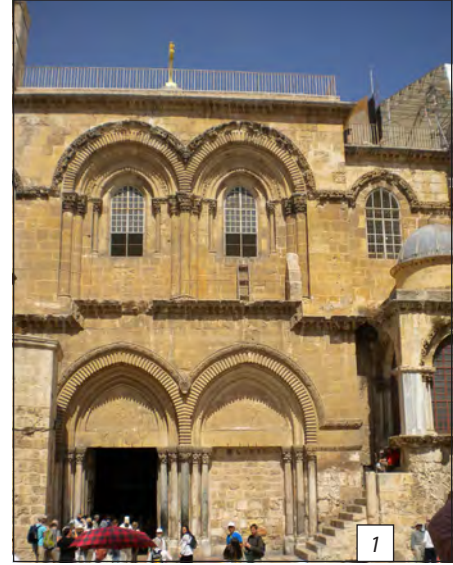
Синтоїзм («шлях божеств») — політеїстична язичницька релігія японців, що, на відміну від світових релігій, не має засновника та єдиного Святого Письма. Оформилася в релігійну систему під впливом буддизму, даосизму і конфуціанства.

Іудаїзм («єврейська релігія») — одна зі стародавніх етнічних релігій давніх іудеїв та сучасних віруючих євреїв, заснована відповідно до Танаху (Старого Заповіту), на заповідях Бога — праотця Авраама близько 1750 р. до н. е. і доповнена заповідями Мойсея близько 1300 р. до н. е.

Індуїзм («вічна релігія», «вічний шлях») — стародавня національна релігія, корені якої сягають ведичної цивілізації — культури Індії, що асоціюється з найстарішими священними текстами аріїв та їхніх нащадків-індоаріїв — Ведами. Заснована між 2 тис. до н. е. — V—VI ст. до н. е.

Конфуціанство — китайська етично-філософська школа, заснована філософом Кунфу-цзи (Конфуцій, 551—479 рр. до н. е.). Спираючись на давні традиції, він розробив концепцію способу життя ідеальної справедливої, гуманної, скромної, стриманої людини та принципи організації суспільства китайців: влада правителя священна, мета державного управління — інтереси народу, основа соціального устрою — моральне самовдосконалення індивіда, що дотримується норм етикету.

Місцеві традиційні релігії та вірування — автохтонні вірування, культу, обряди, що склалися, зокрема, у народів Африки в процесі їх самостійного історичного розвитку ще до появи тут арабів і європейців. Їх можна поділити на дві великі групи: родоплемінні та національно-державні. Істотне місце в житті африканських народів посідає культ предків. Компонентами релігійних уявлень більшості африканців є фетишизм (шанування певних матеріальних предметів), анімізм (віра в душі й запахи), магія (чаклунство), культ сил природи та стихій. Місцевих традиційних релігій дотримується понад третина населення Африки.

Мал. 3. Храм Гробу Господнього в Єрусалимі (1) та річка Йордан (2) — місце хрещення Ісуса Христа.

ВИСНОВКИ

■ Релігія як особлива система світогляду має значний вплив на життя багатьох народів і країн. Кількість віруючих у світі постійно збільшується, а в країнах Західної Європи та США, навпаки, зростає кількість атеїстів. У світі поширюються релігійний екстремізм, тероризм, нетерпимість, які створюють проблеми інтеграції та подальшого розвитку сучасного світу.

■ Найпоширенішими у світі є три релігії: християнство (католицизм, протестантизм, православ'я), іслам (сунізм, шиїзм) і буддизм. Їх вважають світовими тому, що вони мають багато віруючих на різних континентах.

■ До національних релігій належать індуїзм, конфуціанство, синтоїзм, іудаїзм. Існують і місцеві традиційні релігії. Релігійний склад населення в багатьох країнах доволі строкатий.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть релігійні течії, які мають світове та національне поширення.
2. Наведіть приклади та покажіть на карті світу в атласі регіони поширення світових та окремих національних релігій.
3. Поясніть, чому у світі існують конфлікти на релігійному підґрунті.
4. За допомогою додаткових джерел підготуйте повідомлення про відмінності між різними гілками християнства.
5. Спираючись на схему на мал. 1 (с. 31), наведіть приклади країн, де сповідують різні релігії.

§11

Розміщення населення. Найбільш заселені регіони та країни світу

1. Поясніть, чому на Землі існують території, які майже не заселені людиною. 2. Чи є незаселені території в межах України? Поясніть, чому.

1 РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ СВІТУ. Ви вже знаєте, що в наш час на Землі живе понад 7 млрд людей, які розміщені по ній дуже нерівномірно. Це пов'язано з різними природними, історичними, економічними, екологічними, політичними чинниками. Є регіони, які мають середню густоту населення понад 1000 осіб на 1 км². Водночас значні території суходолу (близько 16%) практично не заселені. Живучи будь-де на Землі, людина обов'язково працює, отже, незаселені території не освоєні економічно. На освоєних територіях скрізь помітні наслідки людської діяльності (є рілля, прокладено шляхи сполучення міст і самі міста з їх промисловими та житловими забудовами тощо) (мал. 1).

i

СЛОВНИК

Густота населення — рівень заселеності певної території, кількість населення, що проживає на одиниці площі (як правило, у розрахунку на 1 км²), урахувуючи незаселені території та внутрішні водні простори.

До незаселених територій належать приполярні, високогірні райони (майже всі гірські ділянки, розміщені вище за 5000 м), більшість великих пустель Азії та Північної Африки. У той самий час у найбільш густозаселених районах світу, які становлять приблизно 7% суходолу, зосереджено понад 70% усього населення світу. Це землі давнього штучного

зрошення й долини найбільших річок Південної, Південно-Східної та Східної Азії, долина Нілу в Африці, промислові райони в Європі та Північній Америці), узбережжя океанів та морів тощо. У Східній півкулі зосереджено більше населення (до 86%), ніж у Західній, а в Північній півкулі — більше, ніж у Південній, де проживає лише близько 10% населення.

На карті густоти населення світу в атласі знайдіть території, які найбільше та найменше заселені. За допомогою політичної карти світу визначте, яким країнам вони належать.

Переважна частина населення світу (близько половини) живе на рівнинах, у межах низовин і висот до 500 м. Ці території становлять приблизно 28% від площі всього суходолу. У Європі, Австралії та Океанії в таких районах зосереджено понад 90% населення. У жарких Африці й Південній Америці, навпаки, значна частина людей проживає в регіонах із висотами 500—1500 м. У 200-кілометровій зоні вздовж морських узбереж, які становлять 16% усього суходолу, зосереджено понад 50% населення світу.

Середня густота населення світу вже перевищила 50 осіб на 1 км². В окремих регіонах вона коливається в дуже великих межах. Наприклад, у Європі цей показник уже давно становить понад 100 осіб на 1 км², в Африці — 25, в Америці — 20, в Австралії та Океанії — 4.

Мал. 1. Промислова та житлова забудова: 1) Орот Рабін, тепла електростанція в Ізраїлі; 2) ТЕС-2, м. Калінінград; 3) сучасний вигляд житлових споруд в ОАЕ.

Мал. 2. Густота населення в країнах світу.

2 НАЙБІЛЬШ ЗАСЕЛЕНІ РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ СВІТУ.

Можна виділити декілька районів із найбільшою концентрацією населення (мал. 2):

- Східна Азія (Китай, Японія, Республіка Корея), де проживає понад 1,55 млрд осіб.
- Південна Азія (Індія, Бангладеш, Шрі-Ланка, Пакистан та ін.), де зосереджено близько 1,68 млрд осіб.
- Південно-Східна Азія (Індонезія, Філіппіни, Таїланд, Малайзія та ін.) — понад 0,5 млрд осіб.

1

2

Мал. 3. 1) Безлюдна Сахара; 2) густонаселений Шанхай.

За допомогою інтернет-ресурсу countrymeters.info/ru/World визначте зміни зазначеної статистики на сьогодні.

Якщо розглядати ситуацію щодо розміщення населення у великих регіонах світу, то очевидно стає нерівномірність розселення людей (мал. 3). Понад 60% їх зосереджено в країнах Азії. Це найнаселеніший регіон світу.

На другому місці з постійним зростанням кількості та густоти населення перебуває Африка. А ось питома вага кількості населення європейських країн невпинно зменшується.

ВИСНОВКИ

- На Землі проживає понад 7 млрд людей, які розміщені по ній дуже нерівномірно, що пов'язано з природними, історичними, економічними, екологічними, політичними чинниками.
- Густота населення визначається із розрахунку кількості населення, що проживає на одиниці площі (1 км²).
- До незаселених територій належать приполярні та високогірні райони, велетенські пустелі Азії та Північної Африки тощо. Землі давнього штучного зрошення, долини найбільших річок, узбережжя океанів та морів заселені найбільш густо. Середня густота населення світу вже перевищила 50 осіб на 1 км². Понад 50% населення зосереджено в країнах Азії, а питома вага населення європейських країн невпинно зменшується.
- Значна кількість населення світу проживає на берегах річок, морів та океанів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть та охарактеризуйте чинники, які впливають на рівномірність або нерівномірність розселення населення в окремих регіонах світу.
2. Назвіть і знайдіть на карті світу найгустіше заселені регіони та країни.
3. Назвіть та знайдіть на карті світу незаселені регіони.
4. Поясніть, які чинники вплинули на те, що долина Нілу, розташована в пустелі Сахара, густо заселена, а центральні частини Австралії безлюдні.
5. За допомогою мал. 1 (с. 34) поясніть, які екологічні чинники виникають у районах густої промислової та житлової забудови.

§12

Міське населення світу

1. Назвіть і знайдіть на карті найбільші міста України. 2. Поясніть особливості розміщення міського населення в нашій країні.

1 МІСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ СВІТУ. Розміщені на певній території населені пункти разом з установленими зв'язками між ними утворюють систему розселення. Сьогодні такі системи розселення сформовано в межах багатьох країн. Розвиток господарства, інтеграція країн у різні регіональні утворення зумовлюють процес об'єднання систем розселення. Цьому сприяє і розвиток транспорту.

В усьому світі відбувається процес урбанізації, тобто зростання міст і підвищення їхньої ролі в житті суспільства.

СЛОВНИК

Урбанізація (від латин. *urbanus* — міський) — соціально-економічний процес зростання міст, збільшення кількості міського населення, поширення міського способу життя.

Міська агломерація (від латин. *agglomeratio* — приєднання) — територіальне скупчення населених пунктів (великих і малих міст), які об'єктивно об'єднані в єдине ціле економічними, соціальними, культурно-побутовими, екологічними, рекреаційними та іншими зв'язками.

Визначальна роль у формуванні систем розселення належить містам-мільонерам. Нині їх на планеті вже понад 300. Навколо них переважно і формуються великі скупчення населених пунктів різної величини. Так утворюються міські агломерації. Найбільші у світі міські агломерації сформувалися навколо Токіо, Джакарти та Карачі.

Знайдіть на карті атласу найбільші міста світу. У яких країнах та регіонах світу вони утворилися?

СЛОВНИК

Мегалополіс (від грец. «великий» і «місто») — стійно складена, високо урбанізована форма міського розселення, обумовлена високою концентрацією населення. Мегалополіси можуть об'єднувати сотні поселень і десятки мільйонів жителів.

Таблиця 1

НАЙБІЛЬШІ МІСТА СВІТУ (на серпень 2016 р.).

№	Назва	Кількість населення	Площа, км ²	Густота на км ²	Країна
1	Шанхай	24 256 800	6340,5	3826	Китай
2	Карачі	23 500 000	3527	6663	Пакистан
3	Пекін	21 516 000	16410,54	1311	Китай
4	Делі	16 349 831	1483	11 320	Індія
5	Лагос	16 060 303	1171,28	13 712	Нігерія
6	Тяньцзінь	15 200 000	11 760	1293	Китай
7	Стамбул	14 160 467	5461	2593	Туреччина
8	Токіо	13 513 734	2191	6168	Японія
9	Гуанчжоу	13 080 500	7434,4	1759	Китай
10	Мумбаї	12 442 373	603,4	20 680	Індія

Таблиця 2

НАЙБІЛЬШІ МІСЬКІ АГЛОМЕРАЦІЇ СВІТУ (на 2015 р.).

№	Назва	Кількість населення	Площа, км ²	Країна
1	Токіо — Йокогама	37 843	8547	Японія
2	Джакарта	30 539	3225	Індонезія
3	Карачі	25 423	945	Пакистан
4	Каїр	25 600	1761	Єгипет
5	Лагос	25 323	907	Нігерія
6	Делі	24 998	2072	Індія
7	Маніла	24 323	1580	Туреччина
8	Сан-Паулу	23 865	2707	Бразилія
9	Шанхай	24 416	3820	Китай
10	Мумбаї	24 312	814	Індія

Проаналізуйте дані таблиць 1 і 2. Зробіть висновки.

У густонаселених районах світу великі міські агломерації починають зливатися. Такі їх поєднання називають **мегалополісами**. Вони найчастіше формуються на узбережжі океанів, наприклад, уздовж Тихоокеанського узбе-

Мал. 1. Монако.

Мал. 2. Сингапур.

режжя Японії від Токіо до Йокогами (понад 60 млн осіб) простягнувся мегалополіс *Токайдо*, а вздовж Атлантичного узбережжя США від Бостона до Вашингтона (понад 50 млн осіб) — мегалополіс *Бос-Ваши*.

Понад 50% населення світу живе в містах, які виконують різні функції: адміністративні, промислові, торговельні, транспортні. Проте є й такі, що спеціалізуються на якомусь одному виді діяльності. Наприклад, порт Суец — великий транспортний вузол, міста Гейдельберг, Кембридж, Оксфорд — науково-освітні центри, Ялта, Карлові Вари, Ніцца — міста-курорти, є міста — військові бази (Севастополь, Гібралтар, Тулон), релігійні центри (Єрусалим, Мекка, Київ). Майже всі міста виконують політико-адміністративні функції. Серед них виділяються міста, які побудовані безпосередньо як столиці (Бразилія, Канберра, Оттава, Астана).

Знайдіть перелічені міста на карті атласу. У яких країнах вони розташовані?

2 НАЙБІЛЬШ УРБАНІЗОВАНИ РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ СВІТУ. Рівень урбанізації в різних країнах неоднаковий. Найвищий він у Бельгії та Кувейті (близько 97%), а також в Австралії та Великій Британії (близько 92%).

Високо урбанізованими також є Японія, Венесуела, Ізраїль, Уругвай, Німеччина, Ісландія, Катар. А країни-карлики, такі як Ватикан, Монако, Сингапур та інші, майже на 100% складаються з міського населення (мал. 1, 2).

Чим ви можете пояснити високу частку міського населення в країнах-карликах?

ЗВ'ЯЗОК УРБАНІЗАЦІЇ ТА РІВНЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ.

Урбанізація породжує ряд проблем, що потребують ефективного розв'язання. Концентрація промисловості та автомобільного транспорту різко погіршує екологічний стан у містах. У країнах, що розвиваються, урбанізація набула особливо стрімкого та стихійного, неконтрольованого характеру. Безземелля й неможливість знайти роботу в селі виштовхує мільйони переважно молодих людей до міст. Однак міста не здатні забезпечити ні роботою, ні житлом, ні комунальними послугами таку велику кількість мігрантів. Тоді міста ростуть за рахунок утворення нетрів — районів з антисанітарними умовами життя. Такий тип урбанізації називають помилковою, або хибною. У нетрях нині проживає 80% населення Аддис-Абеби (Ефіопія), 70% — Касабланки (Марокко).

Багато міст світу вже досягли свого «стану насичення» і не мають жодних ресурсів для свого подальшого розвитку. Екологічні та інші проблеми призводять до того, що найзаможніша частина населення найбільших міст намагається виїхати в передмістя. Так вони поєднують переваги життя в місті та селі.

Загалом у багатьох країнах світу, що розвиваються, життя в місті набагато комфортніше, ніж у селі. Тут легше знайти роботу,

СЛОВНИК

Субурбанізація (від латин. *sub* — під, *urban* — місто) — процес розвитку приміської зони великих міст через виїзд економічно активного, більш заможного населення в невеликі міста.

кращі умови для самореалізації, здобуття освіти тощо. Тому великі міста й надалі залишаться основними осередками найрізнома-

нітніших функцій та збережуть свою привабливість і в майбутньому.

ВИСНОВКИ

- Процес урбанізації, тобто зростання міст і підвищення їхньої ролі в житті суспільства, відбувається в усьому світі. Урбанізація породжує ряд економічних, соціальних та екологічних проблем, що потребують ефективного розв'язання. Містам-мільйонерам, яких сьогодні на планеті вже понад 300, належить визначальна роль у формуванні систем розселення.
- Навколо великих міст формуються населені пункти різної величини — міські агломерації. У густонаселених районах світу великі міські агломерації можуть зливатися, утворюючи мегалополіси. Є міста, які зростають за рахунок утворення нетрів — районів з антисанітарними умовами життя. Такий тип урбанізації називають хибною.
- Міста виконують різні функції: адміністративні, промислові, торговельні, транспортні тощо. Сьогодні існують країни, які майже на 100% складаються з міського населення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять «міська агломерація», «урбанізація», «нетрі», «субурбанізація».
2. Поясніть причини нерівномірності розміщення населення світу.
3. Поясніть, звідки та куди спрямовані основні потоки внутрішніх міграцій. Якими причинами вони викликані?
4. Назвіть причини та проблеми сучасної урбанізації.
5. Поясніть взаємозв'язок урбанізації та рівня соціально-економічного розвитку країни.

§13

Сільське населення світу

Пригадайте, у яких регіонах України проживає більша частка сільського населення. За якими ознаками його відрізняють від міського?

1 СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ. У сільських населених пунктах нині проживає менше половини всього населення Землі. Кількість сільського населення продовжує зростати, але оскільки міста розвиваються швидше, частка селян постійно скорочується. Зростання кількості сільських жителів відбувається за рахунок країн, що розвиваються. Динаміка питомої ваги сільських жителів у світі є такою: у 1960 р. їх було 67%, у 1990 р. — 57%. Загальне число сільських населених пунктів на планеті оцінюється до 20 мільйонів. Вони дуже різняться за величиною, формою, основними заняттями їхніх жителів тощо. Ця різниця визначається історією розвитку, природними умовами та ресурсами, соціально-економічними умовами країни, рівнем розвитку продуктивних сил і спеціалізацією господарства.

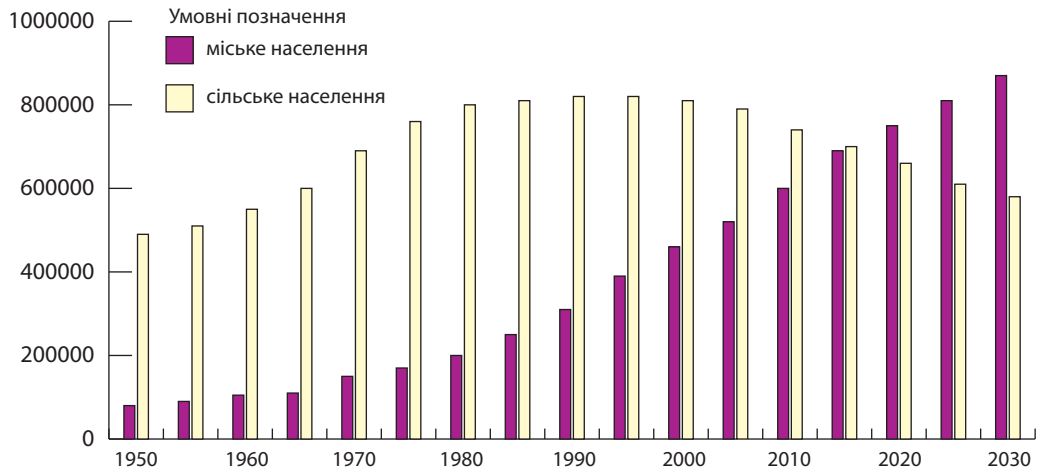
У країнах Європи та Японії, що здолали тривалий шлях розвитку, поширена групова форма розселення, у якій поєднуються великі села й селища. Разом із тим тут прижилися та

збереглися й поодинокі будинки, садиби (розсіяна форма розселення). Із розвитком міст і бажанням людини бути ближче до природи в розвинених країнах виник феномен «другої домівки». Це приміські дачні й курортні селища, заміські будинки багатих людей тощо. Вони виростили навколо великих міст, наближаючись до міських агломерацій, мегалополісів, але фактично залишаються сільськими населеними пунктами. Саме через це більша частина сільського населення високорозвинених західноєвропейських країн зайнята не в сільському господарстві. Їх населення здійснює щоденні маятникові міграції на роботу до найближчих міст. Вранці вони приїжджають до міста на роботу, а ввечері повертаються додому.

Наведіть приклади маятникової міграції.

У США й колишніх переселенських колоніях (Канада, Австралія, Нова Зеландія) не існує давньої мережі сільського розселення,

Мал. 1. Співвідношення кількості міського й сільського населення світу.

характерної, наприклад, для України, коли на одному місці село існує декілька сотень років. Тут переважає розсіяне розселення: окремі ферми, приміські селища з обслуговуючими закладами для груп ферм.

2 РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ СВІТУ З ПЕРЕВАЖАННЯМ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ. У багатьох країнах, що розвиваються, усе ще переважає сільське населення (мал. 1). Форми сільського розселення тут особливо різноманітні. Вони здебільшого ще сильно залежать від місцевих природних умов, спеціалізації та рівня розвитку сільського господарства. Переважають великі села, місцеві ринкові, ярмаркові центри (мал. 2). Навколо плантацій виникли більш сучасні поселення з більш високим рівнем комфорту. У районах кочового скотарства мережа стаціонарних сільських поселень узагалі відсутня.

Сільське населення переважає в Індії, Китаї, багатьох країнах Азії та Африки. У більшості ж індустріально розвинених країн світу сільське населення не перевищує 20—25%. Найменше його в Австралії (не більше 10%). Проблема переселення сільських жителів до міст нині є дуже гострою для багатьох країн світу, особливо для тих, де сільське населення продовжує зростати. Проте найгострішими ці проблеми є в Китаї та Індії. Ніхто донині не знає, що робити з майже 1,5 млрд сільських жителів цих країн, половина з яких готові переїхати до міст. У Китаї цю проблему намагаються розв'язати адміністративними методами. Для цього індустріально розвинені прибережні райони просто відгородили ко-

лучим дротом від величезної західної частини країни, яка є переважно сільською та прагне переселитися до міст. Однак там для такої кількості людей немає ні роботи, ні житла, ні сфери обслуговування.

Поясніть, чому так багато сільських жителів Китаю та Індії бажають переїхати до міст. Чому для них там немає роботи?

Мал. 2. 1) Фермерський ринок у США; 2) традиційне свято села в містечку Мецервіс у Франції.

Серед сільського населення, як правило, більше дітей, ніж серед міського, і менше працездатних. Співвідношення кількості чоловіків і жінок майже однакове в місті та

селі. Середня кількість членів родини в селах дещо більша, ніж у містах, і народжуваність у цілому вища.

ВИСНОВКИ

- Нині в сільських населених пунктах проживає менше половини населення Землі. Його кількість продовжує зростати за рахунок країн, що розвиваються. Сільські населені пункти різняться за розмірами, формою, основними заняттями їхніх жителів тощо.
- У світі поширена групова й розсіяна форми розселення сільського населення. Через те що більша частина сільського населення високорозвинених країн зайнята не в сільському господарстві, відбуваються щоденні маятникові міграції вранці до міста на роботу, а ввечері — додому в село.
- Навколо плантацій виникли більш сучасні поселення з вищим рівнем комфорту. У районах кочового скотарства мережа стаціонарних сільських поселень узагалі відсутня.
- Сільське населення переважає в країнах Азії та Африки. Усе більше сільських жителів цих регіонів прагне переселитися до міст, які для такої кількості людей не мають ні роботи, ні житла.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому в сучасному світі кількість сільського населення зростає, але не перебільшує частку міського населення в його загальній структурі?
2. Поясніть, чим відрізняються стиль і рівень життя сільських поселень Африки, Азії, Європи та Північної Америки.
3. Які існують типи сільських поселень? Чим відрізняються європейська та австралійська ферми?
4. Чому все більше сільських жителів Азії та Африки бажає переселитися до міст? Якими є наслідки цих переселень?

§14

Зайнятість населення в країнах різних типів

У яких галузях господарства зайняті ваші рідні? Чи мають вони для цього спеціальну освіту?

1 ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ. Зайнятість показує, наскільки працездатні громадяни будь-якої країни забезпечені робочими місцями та чи мають вони достатні, незалежні від держави засоби існування для себе і своєї родини. Існують різні ознаки форм зайнятості (мал. 1).

Наприкінці ХХ ст. відбулися значні зміни в зайнятості населення світу. Значно зменшилася і продовжує зменшуватися кількість зайнятих у сільському господарстві. Зараз вона вже набагато менша за 50%. В економічно розвинених країнах цей показник узагалі знизився до 2—8%. У країнах, що розвиваються, частка населення, зайнятого в аграрному сек-

торі, теж знизилася до 50% і менше (у 1950 р. було 78%).

Іншою тенденцією є зменшення кількості зайнятих у сфері матеріального виробництва й натомість зростання — у сфері послуг (фінанси, управління, наука, освіта, охорона здоров'я). Згідно з прогнозами, така тенденція збережеться й надалі. Це неодмінно відіб'ється на кількості робітників і селян. Зростає також кількість дрібних і середніх підприємців.

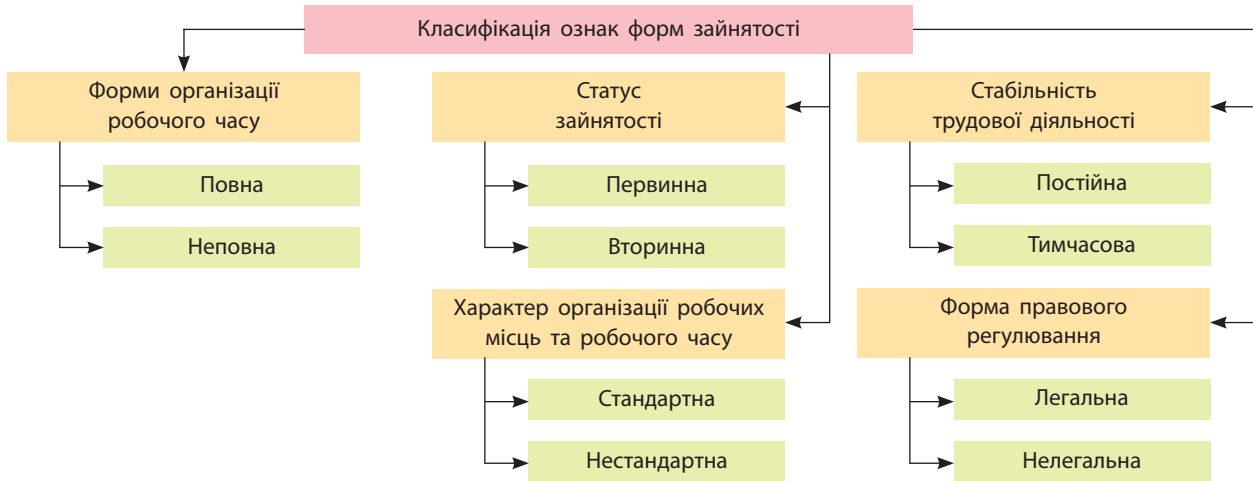

У якій галузі економіки ви бачите своє майбутнє? Хто допоміг вам визначити цей вибір?

У найрозвиненіших країнах відбуваються і структурні зміни в зайнятості робітників. Так звані «сині комірці», тобто робітники фізичної праці, за кількістю все більше поступаються «білим» і «золотим комірцям». Це робітники з вищою освітою, які зайняті обслуговуванням автоматизованих робочих місць,

СЛОВНИК

Зайнятість — діяльність людини, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка надає їм засоби до існування (заробіток, прибуток, дохід).

Мал. 1. Класифікація ознак форм зайнятості.

Таблиця

ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В СЕКТОРАХ ЕКОНОМІКИ

Галузь	Кількість зайнятих у країнах, %						
	Німеччина	Люксембург	ЄС	США	Швейцарія	Судан	Китай
Сільське господарство	1,6	1,1	5	0,7	3	80	33
Промисловість	24	20	21,9	20,3	23	7	30
Послуги	74,4	78,9	73,1	79	74	13	37

створенням програмного забезпечення, роботою з електронно-обчислювальною технікою тощо.

На вашу думку, які «комірці» є найбільш високооплачуваними у світі?

2 ОСНОВНІ СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В КРАЇНАХ РІЗНИХ ТИПІВ. Структура зайнятості віддзеркалює структуру господарства країни, рівень розвитку окремих галузей, тенденції змін як в економіці, так і суспільстві в цілому. У розвинених країнах рівень зайнятості в промисловості постійно знижується і вже не перевищує 40%. Нині основна частина зайнятих (понад 50%) у цих постіндустріальних економіках уже скрізь зосереджується на сфері послуг (пасажирський транспорт, роздрібна торгівля, комунальні послуги, банківська справа, логістика, рекреаційне готельно-туристичне та санаторно-медичне господарство тощо).

Складіть перелік професійних вимог до претендентів на зайняття посади продавця-консультанта, стюардеси, хірурга, керівника банківської

філії. Чи будуть однаковими ці вимоги? Поясніть, чому.

Безпосередньою виробничою силою в постіндустріальних країнах давно стали наука й освіта. Суспільство висуває все вищі вимоги до кваліфікації фахівців, рівня їх інтелектуального розвитку, креативності. Попереду в питомій вазі зайнятих у сфері послуг перебувають США та країни Західної Європи.

Розгляньте та проаналізуйте дані таблиці. Зробіть висновки про зайнятість населення у сферах економіки різних країн світу.

СЛОВНИК

«Комірцями» в західній соціології називають різні категорії осіб найманої праці. «Сині комірці» — робітники, зайняті переважно на великих підприємствах фізичною працею; «білі комірці» — працівники розумової праці (службовці, чиновники, працівники апарату управління, менеджери, інженерно-технічний персонал); «сірі комірці» — працівники галузей соціальної інфраструктури, сфери обслуговування; «золоті комірці» — висококваліфіковані науковці та фахівці, що мають підприємницькі здібності.

У країнах, що розвиваються, на другому місці після сільського господарства за зайнятістю робочої сили перебуває сфера послуг. А ось у Латинській Америці вона вже вийшла на перше місце. Швидко зростання зайнятос-

ті у сфері послуг у цих країнах пов'язане з поширенням дрібної торгівлі. У цілому в країнах, що розвиваються, промисловість і будівництво за часткою робочої сили перебувають на третьому місці.

ВИСНОВКИ

- Діяльність людини, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їм засоби до існування, називається зайнятістю. Значні зміни в зайнятості населення світу відбулися наприкінці ХХ ст.: почалася тенденція щодо зменшення кількості зайнятих у сільському господарстві й сфері матеріального виробництва та зростання зайнятості у сфері послуг.
- Структура зайнятості віддзеркалює структуру господарства країни, рівень розвитку окремих галузей, тенденції змін як в економіці, так і в суспільстві загалом.
- У розвинених постіндустріальних економіках основна частка зайнятих зосереджується у сфері послуг. У країнах Латинської Америки вона також уже вийшла на перше місце, а в країнах, що розвиваються, сфера послуг перебуває на другому місці за зайнятістю робочої сили після сільського господарства.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте сучасну структуру зайнятості населення в країнах різних типів.
2. Оцініть роль населення в економічному розвитку суспільства.
3. Поясніть, чому у високорозвинених країнах найменша частка населення зайнята в сільському господарстві, а в тих, що розвиваються, навпаки, — найбільша.
4. За допомогою мал. 1 охарактеризуйте зайнятість одного з ваших родичів.

§15

Проблеми зайнятості, безробіття. Рівень і якість життя населення

1. Чи існують проблеми зайнятості в Україні? Що таке безробіття? 2. Які соціальні наслідки має це явище?

1 ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ, БЕЗРОБІТТЯ. Для будь-якої країни важливою є наявність у її складі якомога більшої кількості людей працездатного віку, який у кожній із них визначається по-різному. У середньому це період життя людини від 15 до 65 років. Зростання середньої тривалості життя населення та зменшення частки людей молодого віку в розвинених країнах зумовлюють збільшення працездатного віку.

Працездатне населення Великої Британії становить 66% від його загальної кількості (населення віком до 15 років складає 17%),

а в Нігерії — 55% (населення віком до 15 років дорівнює 41%). Тож можна зробити висновки, що із часом Нігерія не відчуватиме нестачі трудових ресурсів, на відміну від Великої Британії. Однак не все працездатне населення має можливість чи бажання працювати, а для суспільства передусім важливі не потенційні, а реально працюючі. Тому виділяють ще й економічно активне населення — людей, які в цей час працюють у господарстві або активно шукають роботу. У цілому вони становлять близько 75% усіх працездатних у світі. Частка економічно активного населення в розвинених країнах вища, ніж у країнах, що розвиваються.

СЛОВНИК

Економічно активне населення — частина населення обох статей, яка пропонує свою працю для виробництва товарів і надання різноманітних послуг.

Трудові ресурси — наявне працездатне населення (чоловіки та жінки віком від 16 до 60 (62, 65) років), а також працюючі підлітки та пенсіонери.

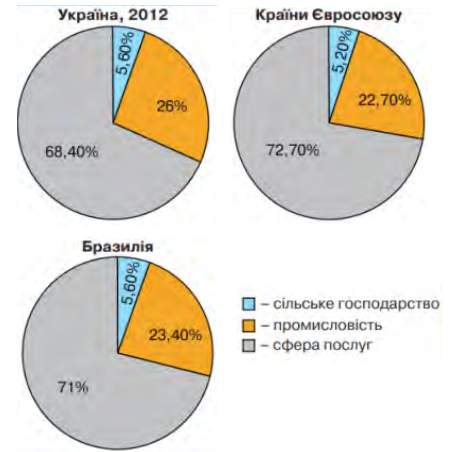

За допомогою інтернет-ресурсу (режим доступу: countrymeters.info/en/) визначте кількість працездатного населення у високорозвинених країнах і країнах, що розвиваються. Зробіть висновки щодо перспектив цих країн, пов'язаних із забезпеченістю трудовими ресурсами.

Мал. 1. Частка населення, старша за 60 років, та середній вік населення (за даними ООН на 2016 р.).

Мал. 2. Розподіл робочої сили за секторами економіки.

Люди працюють у різних галузях господарства. Одні зайняті в промисловості, інші — у сільському господарстві, на транспорті, у сфері послуг (крамницях, ресторанах, школах, лікарнях, туристичних фірмах тощо). Кожна сфера діяльності важлива для людей. Із розвитком суспільства й економіки відбувається перерозподіл зайнятих у різних сферах господарства. Люди час від часу втрачають або за власним бажанням залишають роботу в одних галузях і знаходять її в інших. Між однією роботою та пошуком іншої іноді проходить певний час, коли людина є безробітною.

Безробіття — це переважання вільної робочої сили над попитом на неї. Основними показниками безробіття є частка безробітних серед економічно активного населення, тривалість безробіття — середній час, який витрачає безробітний у пошуку нового місця роботи.

У розвинених країнах до безробітних відносять людей, які зареєстровані як такі в урядових службах зайнятості. Розрізняють фрикційне, структурне й циклічне безробіття.

Фрикційне безробіття викликано постійним рухом населення: з одного регіону до іншого, від однієї професії до іншої, з одного етапу життя в інший (наприклад навчання, робота, пенсія).

Структурне безробіття виникає внаслідок структурної перебудови господарства під впливом науково-технічного прогресу, закриття застарілих підприємств, зникнення цілих галузей і професій та також супроводжується скороченням кількості управлінського персоналу. До цього виду безробіття дуже близьке конверсійне безробіття, яке виникає в результаті скорочення армії та різноманітного персоналу, зайнятого в галузях військової економіки.

Циклічне безробіття зумовлюється циклічним спадом в економіці, коли зменшується сукупний попит на товари й послуги. Через це скорочується зайнятість населення, а безробіття зростає. Саме тому циклічне безробіття іноді називають безробіттям, пов'язаним із дефіцитом попиту. Воно є результатом зниження сукупного попиту на роботу силу.

Таким чином, частина економічно активного населення неминуче час від часу втрачає роботу. Ці люди стають безробітними та починають шукати нове місце роботи. У кожній країні з ринковим господарством існує й ринок праці. Це форма перерозподілу економічно активного населення між різними сферами зайнятості, цивілізований спосіб залучення робочої сили до господарської діяльності.

СЛОВНИК

Безробіття — складне економічне, соціальне та психологічне явище, за якого частина економічно активного населення не має роботи й заробітку.

Рівень безробіття — відношення кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, до населення працездатного віку.

СЛОВНИК

Ринок праці — система економічних відносин, механізм, економічний простір, у якому взаємодіють покупці й продавці праці, які узгоджують ціни й умови праці між роботодавцями та найманими працівниками.

У різних країнах світу ринок праці діє неоднаково. Так, у США відсутня централізована система наймання робочої сили. Кожний штат по-своєму регламентує рівень зайнятості, допомогу безробітним, діяльність страхових фондів тощо.

i

Поцікавтеся, як знайшли роботу ваші близькі. Чи користувалися вони при цьому послугами служби зайнятості?

Своєрідна модель ринку праці існує у Швеції. Тут держава активно втручається в його формування: за допомогою прийнятих законів, податків, урядових капіталовкладень у ті чи інші сфери господарства вона вирішує проблему зайнятості та навіть визначає рівень оплати праці.

У Японії, у свою чергу, діє так званий довічний найм на роботу, який гарантує пра-

цевлаштування на фірмі до досягнення пенсійного віку. При цьому розмір платні й усіх додаткових виплат (премій, заохочень тощо) залежить від віку та стажу роботи.

2 РІВЕНЬ І ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ. Рівень життя та його якість — взаємопов'язані категорії. Рівень життя (ВВП на одну особу, тривалість життя, частка безробітних, забезпеченість житлом тощо) визначається як інтегральний показник, який спирається на об'єктивні показники. А якість життя — інтегральний показник, який визначає не лише рівень багатства, але й комфорту, безпеки та навіть щастя в тій чи іншій країні й регіоні. Таким чином, якість життя визначається не лише на основі об'єктивних, але й суб'єктивних показників (відчуття людиною задоволення від життя в країні, щастя, комфорту тощо).

Таблиця

РЕЙТИНГ КРАЇН СВІТУ ЗА ЯКІСТЮ ЖИТТЯ (2015 р.)

Місце в загальному рейтингу	Країна	Економіка	Підприємницькі можливості	Управління	Освіта	Здоров'я	Захист і безпека	Особиста свобода	Соціальний капітал
1	Норвегія	4	5	8	5	4	8	3	2
2	Швейцарія	2	3	1	18	3	13	11	9
3	Данія	9	2	3	3	16	7	8	3
4	Нова Зеландія	14	17	2	6	19	11	2	1
5	Швеція	7	1	4	17	12	5	7	8
6	Канада	8	15	7	2	11	9	1	6
7	Австралія	12	14	10	1	15	15	9	4
8	Нідерланди	10	13	12	4	5	19	13	7
9	Фінляндія	33	8	5	7	13	3	18	5
10	Ірландія	18	18	14	8	17	4	6	10
69	Індонезія	39	90	78	78	93	70	123	21
70	Україна	127	52	120	37	79	54	90	41
71	Азербайджан	51	70	94	82	68	71	92	80

Проаналізуйте дані таблиці. Зробіть висновки.

Із року в рік, лише міняючись місцями, лідерство за якістю життя зберігають Норве-

гія, Швейцарія, Швеція, Нова Зеландія, Данія, Фінляндія, Австралія, Канада, Нідерланди.

ВИСНОВКИ

- Економічно активне населення — це люди, які в цей час працюють у господарстві або активно шукають роботу. Зростання середньої тривалості життя населення та зменшення частки людей молодого віку в розвинених країнах впливає на збільшення працездатного віку населення. Через те, що не все працездатне населення має можливість чи бажання працювати, для суспільства передусім важливі не потенційні, а реально працюючі.
- Безробіття — це складне економічне, соціальне та психологічне явище, за якого частина економічно активного населення не має роботи й заробітку. Рівень безробіття визначається як відношення кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, до населення працездатного віку. Розрізняють фрикційне, структурне та циклічне безробіття.
- Рівень життя та його якість — взаємопов'язані категорії; це показник, який визначає не лише рівень багатства, але й комфорту, безпеки та навіть щастя людей у тій чи іншій країні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

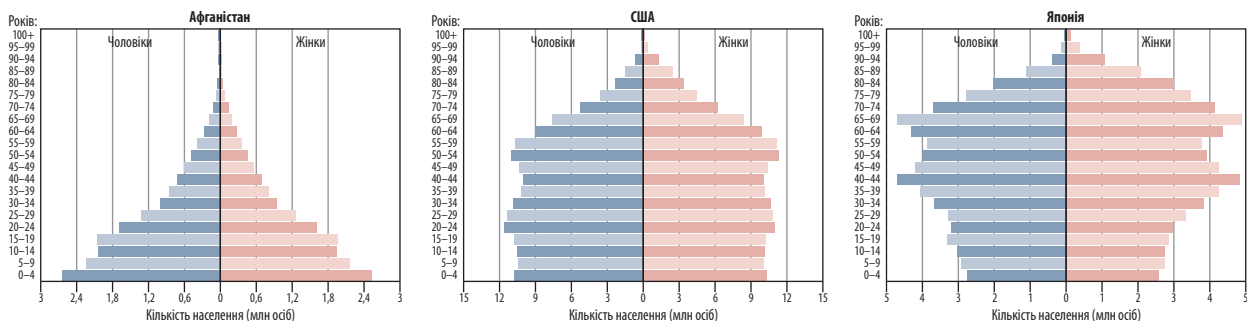
1. Дайте визначення понять «економічно активне населення», «трудові ресурси», «ринок праці», «безробіття», «якість життя населення».
2. На основі знань про кількість, відтворення та вікову структуру населення країн і регіонів світу назвіть регіони та країни світу, які мають надлишок та нестачу економічно активного населення.
3. Оцініть роль населення в економічному розвитку суспільства.
4. За якими критеріями оцінюються рівень і якість життя населення?
5. Поясніть, чому в різних країнах світу ринок праці діє неоднаково.

Практична робота 3. Аналіз типу відтворення населення та статево-вікових пірамід окремих країн світу

1. Проаналізуйте статево-вікові піраміди, які характеризують склад населення Афганістану, США та Японії (мал. 3).
2. Зробіть висновки щодо вікової структури та статевих складу населення на прикладі цих трьох країн.
3. Спрогнозуйте проблеми, пов'язані з віковою структурою населення цих країн на найближчі 15—20 років.

ПАМ'ЯТКА УЧНЯ

- Статево-вікову піраміду населення традиційно розглядають знизу вгору. Основа піраміди (кількість дітей) може бути широкою або звуженою (порівняно зі старшими поколіннями). Нижня та середня частини пірамід чітко відображають тенденції щодо народжуваності. Ширина та висота верхньої частини піраміди залежать передусім від величини середньої тривалості життя населення в державі.
- Зниження народжуваності (вузька основа піраміди) зумовлює збільшення частки населення старшого віку, або «старіння нації».
- Співвідношення чоловіків і жінок у різних вікових групах відображено в правій і лівій частинах статево-вікової піраміди. Хоча в середньому хлопчиків народжується більше, ніж дівчаток, але надалі їх співвідношення приблизно вирівнюються, а в старших вікових групах спостерігається й помітне переважання жінок. Це зумовлено різною середньою тривалістю життя: у жінок зазвичай вона вища, ніж у чоловіків.

Мал. 3. Піраміди статево-вікового складу населення країн (на 2015 р.).

Практична робота 4. Порівняння показників середньої тривалості життя в регіонах і країнах світу

1. Скориставшись таблицею на с. 27, проаналізуйте:
 - 1) для яких країн і регіонів світу характерна найбільша тривалість життя населення;
 - 2) для яких країн і регіонів світу характерна найменша тривалість життя населення;
 - 3) які показники тривалості життя населення має Україна порівняно з іншими країнами та регіонами.
2. Спробуйте пояснити причини такої різниці в тривалості життя окремих країн світу. Зробіть загальні висновки.

Практична робота 5. Нанесення на контурну карту найбільших міст та мегаполісів світу

1. Скориставшись таблицями 1 і 2 на с. 36 позначте на політичній карті світу найбільші міста та міські агломерації.
2. Укажіть країни світу, у яких сформувалися найбільші міста й міські агломерації. Поясніть причини, які вплинули на їх виникнення саме в цих країнах.

Проект «Палестина — батьківщина християнства та іудаїзму»

1. За допомогою додаткових джерел знань підготуйте презентацію, присвячену темі проекту. Використайте джерела мережі Інтернет (режим доступу: france-palestine.org/ — Асоціація Франція — Палестина, palestinechronicle.com/ — Палестинська хроніка).
2. Презентуйте результати своєї роботи.

Джерела Інтернету

- fao.org/3/a-i5588r.pdf — Загальний стан лісів світу.
- data.worldbank.org — сайт Всесвітнього банку (статистика).
- hdrstats.undp.org — сайт міжнародних показників людського розвитку.
- www.cia.gov — Всесвітня книга фактів ЦРУ.

